

Istraživači na neutabanim stazama,
ur. Melanija Belaj, Jelena Ivanišević,
Reana Senjković i Ana-Marija Vukušić,
Institut za etnologiju i folkloristiku,
Zagreb, 2024., 407 str.

Zbornik *Istraživači na neutabanim stazama*, koji su uredile Melanija Belaj, Jelena Ivanišević, Reana Senjković i Ana-Marija Vukušić, rezultat je istoimenog međunarodnog znanstvenog skupa održanog u studenome 2021. godine u organizaciji Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Skup je bio posvećen sjećanju na dr. sc. Nives Rittig-Beljak, istaknutu znanstvenu savjetnicu i dugogodišnju suradnicu Instituta, čiji je istraživački opus obilježen znatiželjom, otvorenošću i spremnošću na pomicanje granica discipline ostavio prepoznatljiv trag u hrvatskoj etnologiji. Tematski okviri skupa i zbornika, inspirirani njezinim istraživačkim pristupima i interesima, poput kulture prehrane, interkulturnih dijaloga u multietničkim sredinama te simboličkih struktura svakodnevice, usmjereni su na istraživanja na neutabanim stazama, to jest na teme koje izlaze izvan uobičajenih okvira etnologije, folkloristike i kulturne antropologije. Zbornik okuplja dvadeset radova na hrvatskom i engleskom jeziku, različitih kategorija – izvornih znanstvenih radova, preglednih radova, prethodnih priopćenja – te uključuje osobni prilog Olge Supek i bibliografiju znanstvenog rada Nives Rittig-Beljak koju su priredile knjižničarke Instituta Mihaela Blagaić Kišiček i Anamarija Starčević Štambuk. Iako radovi u zborniku nisu formalno podijeljeni u tematska područja, radi jasnijeg uvida u raznolike sadržaje koje obrađuju, moguće ih je svrstati u tri tematska područja. Ta područja obuhvaćaju profesionalni život Nives Rittig-Beljak te njezin znanstveni i mentorski utjecaj, zatim etnološke i kulturne studije prehrane te naposljetku šire društvene, umjetničke i kulturne fenomene u kojima hrana ima posrednu, ali značajnu ulogu.

Prvo tematsko područje, usmjereno na njezin profesionalni život, istraživački put te utjecaj na kolege i suradnike, obuhvaća radove urednica zbornika, Renate Jambrešić Kirin, Ines Price, Olge Supek te Mihaele Blagaić Kišiček i Anamarije Starčević Štambuk. Njihovi radovi donose osobne refleksije o njezinoj mentorskoj ulozi, predanosti znanstvenom radu te značajnom doprinosu razvoja novih istraživačkih smjerova u hrvatskoj etnologiji. Uvodni tekst *Istraživačica na neutabanim stazama*, koji potpisuju urednice, kontekstualizira sadržaj zbornika i istodobno predstavlja osobni i kolegijalni *hommage* Nives, s posebnim naglaskom na njezinu ulogu u oblikovanju nove generacije istraživačica, osobito unutar antropologije prehrane. Istaknut je njezin doprinos afirmaciji prehrane kao relevantnog istraživačkog područja unutar etnologije, kroz analizu prehrambenih praksi u ratnom kontekstu, kritičko propitivanje koncepta tradicije i autentičnosti te dekonstrukciju popularnih prikaza mediteranskih kuhinja. Renata Jambrešić Kirin posebno se osvrće na raznovrsnost Nivesinih znanstvenih interesa, ističući njezin rad u gradišćanskoj dijaspori kao primjer osjetljivog etnografskog pristupa koji anticipira suvremene konceptualizacije hibridnosti, rodne dinamike i etnografskog autoriteta. Upravo iz tog iskustva i načina rada proizlazi ono što Jambrešić Kirin prepoznaje kao *etnografiju nenametljivosti* – pristup utemeljen na dubinskom slušanju, etici brižnosti i sugovorništvu, koji omogućuje uvid u suptilne i često zanemarene aspekte svakodnevice te otvara prostor za proučavanje marginaliziranih kulturnih pojava. Ines Price naglašava Nivesinu sposobnost biranja nekonvencionalnih

tema i pristupa, kao i njezinu radnu etiku i otvorenost, koje su obogatile znanstvenu zajednicu i pridonijele repozicioniranju etnologije i folkloristike u suvremenom kontekstu, dok Olga Supek ističe njezin utjecaj na vlastitu profesionalnu putanju. Sveobuhvatan pregled njezina znanstvenog opusa, koji su priredile Mihaela Blagaić Kišiček i Anamarija Starčević Štambuk, uključujući projekt *Kultura prehrane u ozračju društvenih promjena kraja 20. i početka 21. stoljeća* (2007), dodatno potvrđuje njezinu ključnu ulogu u redefiniranju etnoloških pristupa i usmjeravanju discipline prema temama koje su dugo ostajale na njezinoj margini.

Drugo tematsko područje usmjereno je na istraživanje prehrane i kulturnih praksi povezanih s hranom, s posebnim naglaskom na njihove odnose prema društvenim i kulturnim identitetima te na transformacije prehrambenih praksi. Jelena Ivanišević analizira kuharicu *Kuharstvo* Mire Vučetić iz 1953. godine kao "priručnik o lijepom vladanju", ističući njezinu ulogu u reflektiranju društvenih i kulturnih vrijednosti pedesetih godina. Maja Godina Golija istražuje kako institucionalno priznavanje *zgorñjesavinjskog želodca* kao nematerijalne kulturne baštine utječe na njegovu funkciju i percepciju u lokalnoj zajednici. Frédéric Duhart proučava konzumaciju masnih ptica u jugozapadnoj Francuskoj kao dio regionalnog prehrambenog identiteta, pristupajući temi iz perspektive povijesne ekoantropologije. Tanja Kocković Zaborski analizira povijest trgovine i konzumacije bakalara u Europi i Hrvatskoj, naglašavajući njegovu integraciju u hrvatsku tradicijsku prehranu, osobito u božićnim jelovnicima Dalmacije i Istre, te ukazuje na širi okvir globalne povezanosti namirnica. Melanija Belaj rekonstruira dio zagrebačke vingo-građarske prošlosti oslanjajući se na povijesne, urbanističke i arhitektonske izvore te terenska istraživanja, te zaključuje kako su tragovi te prakse danas gotovo potpuno iščezli iz urbane jezgre grada. Sani Sardelić istražuje prakse pobiranja i uporabe samoniklog jestivog bilja na Korčuli, Mljetu i Pelješcu kao dio lokalne prehrambene tradicije i identiteta, pri čemu ističe važnost dokumentiranja te slabo istražene i sve rjeđe prenošene prakse te i sama aktivno sudjeluje u prijenosu znanja kroz radionice i predavanja. Stefano Magagnoli analizira promjene prehrambenog krajolika u talijanskoj regiji Emilia-Romagna kroz koncept izumljene tradicije, naglašavajući suvremene procese komercijalizacije i reinterpretacije ruralne prehrane.

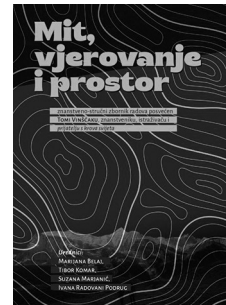
Treće tematsko područje okuplja radove koji analiziraju prehranu kroz prizmu umjetnosti, medija, svakodnevice, društvenih nejednakosti i povijesnih okolnosti, čime se naglašava njezina uloga kao važnog kulturnog i identitetskog označitelja. Ozren Biti propituje fenomen televizijskih *chefova*, kritički pristupajući procesu *celebrityzacije* koji često zasjenjuje stvarne kulinarske vještine. Suzana Marjanić analizira izvedbeni *eat art* Vladimira Dodiga Trokuta, fokusirajući se na njegovu alkemijsku i antimuzejsku kuhinju, te kroz tumačenje triju predmeta povezanih s njegovom "etnografskom kuhinjom" prikazuje njegov umjetnički *modus operandi* i njegov odraz u javnom prostoru. Ana-Marija Vukušić, analizom fenomena čekanja i njegovim korištenjem kao istraživačkog alata, fokusira se na razumijevanje iskustava korisnika pučke kuhinje na Svetom Duhu u Zagrebu. Iva Pleše kritički preispituje suvremene inicijative koje predstavljaju dojenje na zahtjev kao normu, analizirajući etnografske zapise iz kraja 19. i početka 20. stoljeća kako bi ukazala na povijesne i kulturne varijacije u pristupu dojenju. Irena Miholić analizira hrvatske tradicijske pjesme iz Prvoga svjetskog rata, tematski i regionalno ih razvrstavajući, pri čemu glazbeni izričaj postaje sredstvo za razumijevanje svakodnevice ratnog razdoblja i otvara prostor za daljnja istraživanja odnosa glazbe, prehrane i kulturne memorije. Olga Orlić istražuje arhivsku građu urbarijalnih zajednica s ciljem razumijevanja načina upravljanja zajedničkim resursima u prošlosti, pri čemu ističe kako su zajednice formirane u drugoj polovici 19. stoljeća djelovale kao upravljačka tijela koja su, osim očuvanja postojećih resursa, doprinosila i proizvodnji novih oblika društvenih nejednakosti. Mojca Ramšak razmatra ulogu tjelesnog mirisa u konstrukciji rasističkih i ksenofobnih stereotipa, otvarajući temu mirisa – odnosno smrada – kao kulturnog označitelja i mehanizma društvene isključenosti. Svetlana Slapšak analizira promjene u poimanju hrane i hranjenja tijekom pandemije bolesti COVID-19,

povezujući osobnu naraciju s analizom društvenih okolnosti u Sloveniji, osobito s aspekta ekonomskih ograničenja i smanjene pokretljivosti.

Iako je Nives Rittig-Beljak pionirka antropologije prehrane u hrvatskoj etnologiji, njezin istraživački opseg bio je mnogo širi, što ovaj zbornik jasno potvrđuje. Zbornik ne samo da obrađuje teme prehrane već istražuje i širok spektar kulturnih i društvenih fenomena povezanih s njegovom tematskom osnovom, čime se dokumentira njezina znanstvena ostavština, a ujedno pruža poticaj za daljnja istraživanja na "neutabanim stazama" koje je ona otvorila.

Ivana Štokov

Mit, vjerovanje i prostor: znanstveno-stručni zbornik radova posvećen Tomi Vinščaku, znanstveniku, istraživaču i prijatelju s krova svijeta, ur. Marijana Belaj, Tibor Komar, Suzana Marjanić i Ivana Radovani Podrug, Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, 2024., 369 str.

Ovaj je višetematski, ali konceptualno jedinstven zbornik, načinjen u čast svestranomu pokojnom etnologu i indologu Tomi Vinščaku, podijeljen vizualno na tri dijela: 1. Predgovor (koji je napisalo uredništvo) o ustroju tijela zbornika, 2. tijelo s izvornim člancima različitih autora, tematski povezanima s djelokrugom Tome Vinščaka te 3. Bibliografiju Tome Vinščaka (koju je priredila Marijana Belaj) i Fotografski prilog s terenskih istraživanja s Tomom Vinščakom (priredio Tibor Komar).

U Predgovoru govori se o genezi zbornika, koji je nastao o desetoj obljetnici smrti Tome Vinščaka, odnosno temeljem *Znanstvenoga skupa posvećena dr. sc. Tomi Vinščaku*, održanoga 1. i 2. travnja 2022. godine. Otvara se kratkim uvodom o Tomi Vinščaku i temama kojima se bavio, ističući projekt *Sakralna interpretacija krajobraz* (na kojem je radio do smrti) te istraživanja naroda i kultura Nepala i Tibeta, religije Tibeta, kulturnu botaniku i transhumantno stočarstvo. Potom se prelazi na ustroj sama tematskoga dijela zbornika, koji je organiziran tematsko-kronološki od tema koje su izvorne, ali i na različite načine (od slušanja Vinščakovih kolegija do terenskih istraživanja s njim) povezane s djelom Tome Vinščaka.

Tijelo s člancima tematski je ustrojeno tako da se prvo govori o Tomi Vinščaku i njegovu projektu *Sakralna interpretacija krajobraz*, važnosti toga projekta za daljnja istraživanja, o recepciji istraživanja s toga projekta desetak godina poslije te o uskosrodnoj tematici rekonstrukcije mitskoga pejzaža na području Imotskoga polja. Nakon toga slijede teme koje se postupno udaljuju od toga, ali su sve povezane s prirodom, etnologijom i mitologijom, a uključuju dendrologiju i kulturnu botaniku, mitološke analize i usmenu književnost, planine i planinarenje, religije te pučka vjerovanja i liječenja, a na kraju i priloge s izvedaba *land art*.

Marijana Belaj govori jezgrovito o školovanju, djelatnosti te akademskom putu Tome Vinščaka, spominjući među ostalima i njegov rad na području šamanizma. Posebno naglašava njegova brojna terenska istraživanja i kontakte koje je tijekom njih zadobio i zadržao te koji su mu pomogli u kasnijem akademskom putu, kao i njegov utjecaj na kolege i studente kojima je predavao. Spominje da se tijekom projekta *Sakralna interpretacija krajobraza* posebno zalagao za objavljivanje djela Radoslava Katičića, njegova suradnika na tom projektu. Ističe doprinos Tome Vinščaka u znanosti i njegove kvalitete kao omiljena među studentima, mentora brojnih kvalifikacijskih radova, inicijatora brojnih terenskih istraživanja, otvaranja znanosti te njezine popularizacije i integracije s nastavom. Mislav Ježić govori ukratko o trajanju i svrsi projekta *Sakralna interpretacija krajobraza* i o višestrukim zaslugama Tome Vinščaka u omogućavanju posjeta lokacijama terenskim istraživanjima, zalaganju za objavljivanje i sintezu radova Radoslava Katičića i Vitomira Belaja (oba su mu bila suradnicima na projektu) i time što je taj projekt bio početkom velikih otkrića u slavenskoj mitologiji, ističući pritom Katičićovo petoknjižje kao jedinu sintezu te vrste u nas. Tibor Komar iznosi lokalne recepcije konačnih rezultata istraživanja proizišlih iz projekta *Sakralna interpretacija krajobraza* deset godina poslije (2022.), na lokacijama Mošćenica i Žrnovnice kod Splita u Hrvatskoj te Stiljskoga i Plisneska u Ukrajini, ističući svojevrstu resakralizaciju, razvitak turističke djelatnosti, organizaciju brojnih novih skupova te institucionalno bavljenje lokalitetskom baštinom, prateći to i fotografijama. Anđelko Mihanović podrobnije govori o lokalnim recepcijama projekta *Sakralna interpretacija krajobraza* u Žrnovnici pokraj Splita, ističući interpretacije rezultata istraživanja s toga projekta u osvrtima pojedinih ljudi s toga područja kao ponekad nacionalno i emocionalno obojena, pomalo neprecizna (u nekim pogledima netočna), ali za lokalnu recepciju važna gledišta na njih, te razvitak turizma i aktivnosti udruge Žrvanj. Damir Zorić objašnjava etimologijom toponima Perinuša i Opačac na području Prološca Donjega kod Imotskoga da su mjesta Perinuša i Opačac, protivno tradicionalnim tumačenjima, bila središtem svetoga prostora stare slavenske vjere, navodeći za to jezične i povijesne dokaze. Suzana Marjanić interpretira istraživanja Tome Vinščaka s područja mitske botanike, etnobotanike i etnodendrologije u knjizi *Vjerovanje u drveće u Hrvata u kontekstu slavističkih istraživanja* i Nikole Viskovića iz područja kulturne botanike u knjizi *Stablo i čovjek: prilog kulturnoj botanici* poredbeno s Nodilovom interpretacijom "stabla od svjetlosti" (*Lichtbaum*). Nodilovu rekonstrukciju stabla svijeta (lat. *arbor mundi*) uspoređuje s kozmogonijom Vitomira Belaja, navodeći razlike u rekonstrukciji. Na kraju donosi i suvremene primjere štovanja stabala i skrbi o njima. Lidija Bajuk, ističući da je bukva povezana s indoeuropskom prapostojbinom, govori o lingvističkim tragovima i podacima vjerovanja u bukvu u Grka i Rimljana, Kelta, Germana te Slavena (u kojih riječ za bukvu dolazi iz pragermanskoga), posebice u Južnih Slavena, za koje navodi opsežan raspon vjerovanja i predaja, i drugih starijih i mlađih indoeuropskih naroda, podrobno ih opisujući. Opisuje i tragove praindoeuropskih vjerovanja u bukvu i sveti bukvik u antici te u Germana i Slavena. Jelka Vince Pallua bavi se analizom motiva žabe u mitologiji s folklorističkoga, mitološkoga, etnološkoga, arheološkoga i lingvističkoga stajališta i pokazatelja. Proučava motiv žabe kao motiv s obiljem značenja (i pretkršćanskih i kršćanskih) od prapovijesti do suvremenosti, s posebnim naglaskom na ženski simbolizam rodosti i plodnosti, ističući je kao jedno od brojnih zemaljskih oblića Božice Majke, te s naglašavanjem običaja štovanja žabe i žabljega u Hrvata, uz osvrt na običaje u drugih naroda i krajeva, i indoeuropskih i onih neindoeuropskih. Petra Ilić kulturnoantropološkom analizom opisuje značenja Parka prirode Medvednica, koja joj planinari pridaju kao simboličkomu mjestu, shvaćajući planinarenje kao nematerijalnu kulturnu baštinu. To opisuje iz očista odnosa planinara prema planinarenju, Medvednici i drugim planinarima, odnosno iz tjelesnoga, emocionalnoga i društvenoga očista planinara. Zaključivši kako postoje planinari koji se sužive s planinom/prirodom i oni koji u planinu ponesu gradske vrijednosti, suprotstavlja te dvije vrste posjetitelja, afirmirajući vrijednosti koje na Medvednici stječe prva vrsta posjetiteljstva, odnosno "pravi" planinari. Josip Zanki donosi rezultate dugogodišnjega terenskog istraživanja o novim

konceptualizacijama prostora pojedinih mjesta, staza i zajednica na planinama Velebitu, Učki i Dharamshali. Autor ta mjesta opisuje s likovnoumjetničkoga očista, dotično spacijalne intervencije i intervencije *land art*, upisivanja novih značenja i slikarstva *thangka*, tj. umjetničkih prikaza u prostoru. Ističe manje ili veće mijene u tim mjestima (pogotovo glede tibetske zajednice na Dharamshali) kroz različite godine terenskoga istraživanja, zaključivši da se nove konceptualizacije prostora naslanjaju dijelom na one stare tradicijske nadograđujući ih, a nekad i polazeći od posve novih pretpostavki. Snježana Zorić temeljem terenskoga istraživanja sa studentima u fenomenološkom eseju antropološki i filozofski govori o različitim učenjima tantrika Padmasambhave i Drukpe Kunleyja i njihovim utjecajima na razvitak bhutanskoga budizma te o položaju i arhitekturnoj složenosti njima posvećenih hramova u odnosu na dva bhutanska topografska fenomena, planinu i pećinu. Učenja tih dvaju tantrika i njihove razlike u stilu života dovodi izravno u vezu s iznimnim zemljopisnim ljepotama i specifičnostima Bhutana i hramovima posvećenim tim tantricima, iscrpno govoreći o njihovoj međusobnoj uvjetovanosti kao putu do istoga konačnog doživljaja prosvjetljenja i utruća, koji su doživjela oba tantrika. Krešimir Krnic preispituje određenja učenja Bhagavadgite u kontekstu promijenjenoga okružja u suvremenom društvu i navezujući se na njezin dalekosežan utjecaj na ljude različitih vjerskih provenijencija i različita tumačenja od ljudi različite naobrazbe i zanimanja. Analizira Kršnu kao vrlo uspješna motivacijskoga govornika, a njegove argumente kao etičku istinu koja proizlazi iz filozofskoga objašnjenja, pri čemu mu je argumentacija ponekad utemeljena na navodno točnim premisama, koje osim znanja traže i vjerovanje, odnosno usmjerene su na vjernike, a podučava neke zajedničke istine lako prihvatljive ljudima u nevolji, no ima puno toga ponuditi i vjernicima i nevjernicima. Deniver Vukelić, dajući prvo kratak pregled proučavanja šamanizma i pojmova *šaman*, *šamanizam* i *novo-* ili *neošamanizam*, usredotočuje se na doprinos Michaela Harnera temeljnomu (engl. *core*) (novo)šamanizmu, naglašavajući Harnerov doprinos i kao znanstvenika i kao praktičara popularizaciji šamanizma u znanosti. Harnerov temeljni šamanizam opirječuje i potvrđuje iz iskustva vlastite obuke na jednoj radionici toga šamanizma, dok se iz razgovora s drugim pojedincem, koji nije prošao obuku u temeljnom šamanizmu u potpunosti, vidi odmak i prilagodba šamanizma potrebama pojedinca. Ratka Relić istražuje animizam i animistički sustav u šamanizmima u užem smislu, odnosno onima u starosjedišlacima Sibira, dotično u burjatskom i tuvinskom šamanizmu, šamanizmu Evenka, hakaškom, altajskom i jakutskom šamanizmu u Sibiru. Navodi sličnosti i razlike među njihovim elementima, zaključujući kako su svi sačuvali slična vjerovanja o čovjeku i svijetu koji ga okružuje te da se u svima u potpunosti naziru animistička vjerovanja. Noel Šuran zapisao je tradicijska vjerovanja i metode liječenja i skidanja uroka s oboljelih ljudi i stoke u Lindarštini, Gračaštini, Barbanštini, Savičenštini, Žminjštini, Kanfanarštini i Rovinjštini u Istri te svjedočanstva o krsnicima, štrigama, morama i slabim očima na tom području u suvremenom dobu. Zaključuje da su ta vjerovanja danas očuvana uglavnom u ruralnim sredinama, a da su vrlo raširena vjerovanja u štrige te da postoji zaštita od mora, dok su o krsnicima najviše znali stariji, no da su se neka vjerovanja, pogotovo u štrige i slabo oko, zadržala i u mlađih. Sonja Miličević Vukelić govori o doprinosu žena u razvitku Wicce od zatvorene religije do religije u prirodi, od Margaret Alice Murray preko žena iz života osnivača Wicce, Geralda Brosseaua Gardnera, konkretno Doreen Valiente i nekih članica koveni Brickett Wood, do Zsuzsanne Mokcsay i Miriam Simos. Zvezdana Jembrih donosi slike s izvedaba *land art* s triju prigoda, donoseći i kratak tekstni osvrt na te događaje.

Bibliografija Tome Vinščaka, kao i teme članaka drugih autora u zborniku, zorno ilustrira djelokrug Tome Vinščaka. U Fotografskom prilogu slike su s terenskih istraživanja s Tomom Vinščakom, a neke fotografije s njim u drugim prigodama priložili su i neki od autora u svojim člancima. Zbornik je u cjelini jako bogat i nudi detaljno i s pozornošću obrađene teme, koje su od velike važnosti daljnjim istraživanjima.

Luka Velić

Balkanska ruta. Pojmovnik europskog režima iregulariziranih migracija na periferiji EU, ur. Marijana Hameršak, Iva Pleše i Tea Škokić, Sandorf, Zagreb, 2024., 350 str.

Zbornik *Balkanska ruta: pojmovnik europskog režima iregulariziranih migracija na periferiji EU* urednica Marijane Hameršak, Ive Pleše i Tee Škokić, objavljen 2024. godine, predstavlja iznimno važan doprinos u istraživanju migracija, napose iregulariziranih. Zbornik je nastao kao materijalna ostavština četverogodišnjeg projekta "Europski režim iregulariziranih migracija na periferiji EU: od etnografije do pojmovnika" Instituta za etnologiju i folkloristiku. Digitalni trag, u doduše malo izmijenjenom obliku, moguće je pronaći u internetskoj verziji *Pojmovnika*, na e-ERIM-u. Okupljajući dvanaest autora (Marijana Hameršak, Iva Pleše, Tea Škokić, Uršula Lipovec Čebrown, Teodora Jovanović, Bojan Mucko, Duško Petrović, Mojca Piškor, Romana Pozniak, Marta Stojić Mitrović, Jelka Zorn i Drago Župarić-Iljić) ovaj *Pojmovnik* nije samo skup sažetih znanstvenih radova već je i priručnik koji na pristupačan način objašnjava složene političke, sigurnosne i društvene aspekte migracija. Pritom područje istraživanja nije ograničeno na Republiku Hrvatsku, nego obuhvaća i okolne zemlje: Bosnu i Hercegovinu, Srbiju i Sloveniju.

Koncipiran u 22 poglavlja (*autonomija, čekanje, detencija, eksternalizacija, gejmi, humanitarizam, industrija, izbjeglištvo, izbris, kamp, ograda, preseljenje, prisila, pušbek, ranjivost, ruta, smrt, solidarnost, spašavanje, spektakularizacija, zdravlje i zona*), *Pojmovnik* je stvoren s namjerom da pruži dublje razumijevanje europskog režima migracija, u kojem je balkanska ruta, unatoč svojim varijacijama i političkim mijenama, ostala ključna poveznica između globalnih migracijskih tokova i europske politike. Autori preispituju i samu terminologiju, predlažući da je ispravnije govoriti o "balkanskom krugu" nego o balkanskoj ruti jer se migranti nerijetko kreću u krugovima, vraćajući se iz zemlje u zemlju, iz *gejma*, pokušavajući ponovno doći do svoje željene destinacije (str. 68). Ta slika "kruga" daje precizniji prikaz života migranata, koji nisu samo pasivni sudionici procesa već aktivni akteri u potrazi za boljim životom. Autori tim pristupom dodatno razbijaju jednostavne predodžbe o migracijama kao o linearnom procesu, a istovremeno ukazuju na neprestani ciklus *čekanja* i pokušaja koji dominira životima migranata na balkanskoj ruti.

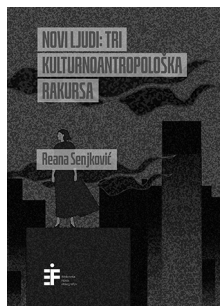
Nadalje, jasno iscrtavajući isprepletenost različitih sfera (političkih, sigurnosnih, kulturnih, društvenih, ekonomskih) zorno se prikazuje sustavno kršenje ljudskih prava. To se kršenje zbiva na međunarodnoj, državnoj, ali i lokalnoj razini. Analizirajući različite pojmove, kao što su "režim", "periferija" i "iregularizirano", autori se usmjeravaju na dekonstruiranje dominantnih narativa koji prevladavaju u javnom diskursu. Time se naglašava da migracije nisu isključivo pitanje pojedinaca i njihovih sudbina, nego su posljedice raznih političkih odluka donesenih nauštrb pojedinaca. Jedan od ključnih ciljeva *Pojmovnika* jest ukazivanje na sustavnu fragmentaciju migracijske politike EU-a. Ta se fragmentarnost na svojstven način ocrtala i u samom zborniku, kako su i urednice navele u svom Predgovoru. Fragmentarnost migracijske politike nerijetko se temelji na kontrolama i ilegalizaciji granica (poimajući čovjeka kao *ilegalnog*), stvarajući time perpetuirano strukturalno, ali i stvarno fizičko nasilje prema migrantima. Primjerice,

koncept eksternalizacije granica objašnjava kako Europska unija prebacuje odgovornost za kontrolu migracija na države izvan svojih granica, što omogućava daljnje kršenje ljudskih prava, često pod maskom vanjske suradnje i političkih manipulacija (str. 55). Taj pristup doprinosi stvaranju humanitarne krize koja postavlja migrante u još nepovoljniji položaj. Istraživači zbog toga, između ostaloga, analiziraju i važno pitanje *detencije* migranata. Detencijski centri, koji se simbolički predstavljaju i kao "kavezi" (str. 43), nisu samo fizička ograničenja već i psihološka i društvena stigmatizacija migranata. Pojmom *pušbeka* detaljno se pojašnjavaju neprihvatljivi oblici nasilja na granicama, dok se analiza *smrti* migranata na tim granicama razmatra kroz perspektivu kobne političke odgovornosti koje imaju zemlje EU-a, a koje ostaju po strani, nevidljive. Prateći konkretne tragične primjere iz svakodnevnog života ljudi u pokretu, čitatelj ostaje istovremeno zatečen i fasciniran ljudskom okrutnošću. Nezanemariv, na tom polju, ostaje utjecaj medija u oblikovanju javnog mnijenja o migrantima koji autori razvidno kritiziraju, osobito način na koji se migrantski životi vrlo olako prikazuju. Lažni i nepotpuni sadržaji u medijima potiču animozitet prema migrantima, dok istovremeno ne pružaju istinitu sliku o njihovim stvarnim uvjetima života i borbi. Poznatim izrazom "tvrđava Europa" (iako nije jedna od točki *Pojmovnika*) elaborira se politička strategija bazirana na izgradnji granica i jačanju kontrola koje dodatno marginaliziraju ljude u pokretu. Ta "tvrđava" ne samo da zaustavlja migrante već i stvara socijalnu distancu, potičući ksenofobiju i netrpeljivost.

Budući da kratka forma prikaza ne dopušta dodatno raspisivanje teksta, dozvolit ću si navesti još nekoliko ključnih pojmova. Pojmovi poput *solidarnosti* i *humanitarizma* razrađuju se u kontekstu njihove ambivalentnosti. Jer dok humanitarne organizacije i volonteri nastoje ublažiti patnje migranata, političke odluke EU-a ometaju pravičnu zaštitu i pomoć. A *humanitarizam* postaje ambivalentan upravo zbog sprege s interesom političkih aktera, ponegdje služeći kao maska za političke manipulacije koje produbljuju nejednakost. Pojam *izbris* na prvi pogled može izgledati izvan konteksta ostalih pojmova, prvenstveno zbog razdoblja i povijesnog konteksta nastanka – nakon raspada Jugoslavije. No, i tim se pojmom ukazuje na duboko ukorijenjene nepravde prema migrantima i izbjeglicama. Pojam se odnosi na brisanje tisuća ljudi iz registra Slovenije, kada su mnogi stanovnici Slovenije izgubili svoj pravni status i pristup osnovnim građanskim pravima. Ovaj primjer samo je jedan od mnogih koji ilustrira sustavnu marginalizaciju i nepravdu koja prati "tuzemne" migrante u Europi.

Zaključno, *Pojmovnik* predstavlja dragocjen izvor za sve koji žele razumjeti dinamiku iregulariziranih migracija na periferiji EU-a. Kroz analizu ključnih pojmova i živopisnih primjera iz svakodnevnog života migranata, autori ne samo da pružaju teorijski okvir za razumijevanje migracija već i skreću pozornost na moralne i političke dileme koje nastaju u susretu s ljudskim patnjama, a koje, nažalost, često znaju ostati "na periferiji".

Ivana Budimir

Reana Senjković, Novi ljudi. Tri kulturnoantropološka rakursa, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2024., 220 str.

Knjiga *Novi ljudi: tri kulturnoantropološka rakursa* Reane Senjković istražuje društvene i radne transformacije u socijalističkoj Jugoslaviji, s naglaskom na proces oblikovanja novih socijalističkih subjekata kroz rad, ideologiju i svakodnevni život. Socijalistički sistem nije bio samo politički projekt već i kulturno-ideološka preobrazba društva. Glavni cilj bio je stvaranje novog čovjeka, radnika koji je posvećen kolektivu, odan društvu i koji svojim radom ne samo doprinosi ekonomskom razvoju već i izgrađuje vlastiti identitet u skladu s idealima socijalizma.

Autorica u knjizi istražuje kako su različite društvene grupe, posebno radnici i radnice, doživljavali taj proces preobrazbe. Kroz analizu službenih narativa, novinskih članaka, literarnih predložaka, iskustava pojedinaca i sjećanja na rad u socijalizmu, knjiga pokušava odgovoriti na nekoliko ključnih pitanja. Primjerice, kako se gradila ideja "novog čovjeka" u jugoslavenskom društvu? Na koji način je rad korišten kao sredstvo transformacije, ne samo u ekonomskom već i u ideološkom i kulturnom smislu? Kakva je bila specifična uloga žena u tom procesu i kako su one balansirale između radne emancipacije i patrijarhalnih očekivanja? Kako su radnici sami doživljavali svoj rad te kako se ta iskustva danas reinterpetiraju u kolektivnom sjećanju?

Osnovna teza knjige je da se u socijalizmu rad nije promatrao samo kao način zaradivanja "za život" već i kao sredstvo društvene kontrole, moralnog discipliniranja i ideološkog usmjerenja. Kroz rad pojedinci su trebali postati pravi socijalistički građani, što je bio jedan od glavnih političkih ciljeva sistema.

Knjiga *Novi ljudi: tri kulturnoantropološka rakursa* podijeljena je u nekoliko tematskih cjelina od kojih svaka obrađuje određeni aspekt društvene transformacije kroz rad. Prvi dio naziva je "Novi ljudi: kovanje i preobrazba", a istražuje ideju da rad ne samo da mijenja svijet nego mijenja i ljude. U socijalističkom sistemu rad nije bio samo ekonomska kategorija već i kulturni i moralni fenomen.

Poglavlje "Preobrazba: mi gradimo prugu – pruga gradi nas" ilustrira kolektivistički duh socijalističke Jugoslavije, gdje je izgradnja infrastrukture željezničkih pruga bila ne samo fizički rad nego i simbol društvenog napretka. Mnogi su bili pozvani da sudjeluju u tom procesu; od omladine na radnim akcijama do običnih radnika u tvornicama ili zatvorenika. Ideja je bila da se kroz zajednički napor "izgradi" novo društvo te da se moralno i politički preoblikuju pojedinci.

Zanimljivo je i iduće poglavlje u prvom dijelu "Trag jednog slučaja: preobrazba 'posrnulih'", gdje autorica analizira kako je rad tretiran kao sredstvo resocijalizacije. Oni koji su smatrani "problematičnim" članovima društva; bilo da su u pitanju bivši kriminalci, politički nepodobni pojedinci ili buntovna mladež, oni koji nisu u potpunosti prihvatili socijalističke vrijednosti, često su kroz rad morali dokazati svoju odanost državnom sistemu. Taj princip nije bio prisutan samo u Jugoslaviji već i u drugim socijalističkim državama, gdje je prisilni rad imao i ideološku komponentu. Kroz analizu različitih književnih djela autorica istražuje kako su pisci tog vremena oblikovali sliku "novog čovjeka" te u kojoj su mjeri literarni likovi odražavali ili kritički

komentirali stvarnost socijalističke Jugoslavije. Ta metoda omogućava proširenje perspektive i pogled društvene i ideološke transformacije ne samo kroz javne narative već i kroz subjektivne, umjetničke interpretacije.

Iduće poglavlje “Čađa i šminka: jugoslavenska radnica u zabilježenoj kulturi” posvećeno je položaju žena u socijalističkom društvu, koje su bile formalno emancipirane, ali su u praksi često živjele s dvostrukim opterećenjem. Posebno je dojmljivo razloženo kako su žene istovremeno bile i radnice i domaćice, što znači da su se od njih očekivale dvije smjene rada; jedna u tvornici ili kancelariji, a druga kod kuće. Iako je sistem promovirao rodnu ravnopravnost, u praksi su mnoge žene bile opterećene tradicionalnim očekivanjima, što je i danas aktualan problem. Dalje u tekstu autorica analizira ekonomske i kulturne kontradikcije socijalističkog društva. S jedne strane, žene su bile aktivne sudionice u industriji i proizvodnji, ali s druge su strane one istovremeno postajale i ciljna grupa za potrošačku kulturu, koja se i u socijalizmu počela razvijati. Taj fenomen pokazuje složenost uloge žene u socijalističkom društvu, gdje je ona bila istovremeno proizvođačica, potrošačica i čuvarica obiteljskih vrijednosti.

Posljednji dio knjige naziva “Konfiscirana sjećanja (na rad i zaposlenost)” istražuje kako se rad u socijalizmu pamti danas. Zanimljivo je kako mnogi radnici danas s nostalgijom govore o svom radu u socijalizmu, ističući sigurnost radnog mjesta, solidarnost među kolegama i osjećaj pripadnosti kolektivu. Međutim, ta sjećanja nisu uvijek u skladu sa stvarnim uvjetima rada koji su vladali u to doba. U završnom poglavlju “Novi ljudi II” autorica analizira kako se jugoslavenski radnici i radnice danas sjećaju svoje prošlosti i kako ta sjećanja utječu na suvremene diskusije o radu i zaposlenosti i analizira pojam nostalgije.

Jedan od najvažnijih uvida knjige je prikaz rada u socijalističkom društvu. On je bio više od ekonomskog procesa, bio je ključan alat društvene kontrole i moralne preobrazbe. Pojedinci su se kroz rad oblikovali u vjerne socijalističke građane, a svako odstupanje od radne discipline smatralo se ideološkom devijacijom.

Iako je socijalizam formalno donio ravnopravnost žena, one su se često suočavale s dvostrukim opterećenjem, balansirajući između radnih i obiteljskih obaveza. Ova tema ostaje izuzetno relevantna i danas jer mnoge žene i dalje osjećaju posljedice tih proturječja.

Knjiga donosi vrijednu analizu toga kako radnici pamte svoj rad u socijalizmu. Ta su sjećanja često idealizirana, ali otvaraju važna pitanja o društvenim promjenama, sigurnosti rada i ulozi kolektivnih vrijednosti.

Većina knjiga koje se bave tematikom rada u socijalističkoj Jugoslaviji objavljena je upravo tijekom postojanja te države, odražavajući ondašnje društveno-ekonomske uvjete i ideološke perspektive. Nakon raspada Jugoslavije uslijedio je značajan hijatus u istraživanjima i publiciranju radova na tu temu. Tek u novije vrijeme, s većim interesom za reevaluaciju prošlosti i kritičko sagledavanje radničkog iskustva u bivšoj državi, počele su se pojavljivati nove studije. Ova knjiga stoga predstavlja dobrodošao doprinos, osvježavajući diskusiju o povijesti rada u socijalističkoj Jugoslaviji i njegovu nasljeđu.

Knjiga *Novi ljudi: tri kulturnoantropološka rakursa* pruža dubok uvid u radne i društvene odnose u socijalističkoj Jugoslaviji, nudeći kompleksnu sliku o procesu transformacije pojedinaca kroz rad. Njezina važnost nije samo akademska; ona otvara i suvremene rasprave o radu, društvenim promjenama i kolektivnom sjećanju. Ova knjiga nije samo povijesna analiza; ona je i kritička refleksija o suvremenom društvu i načinu na koji se rad danas percipira. Za sve one koji se bave povijesti rada, socijalističkim društvima ili rodним studijama, ova knjiga je nezaobilazno štivo.

Marijana Dragičević

Suzana Marjanić, Zooživoti.
Antrozooologija i kritika kapitalocena,
 Institut za etnologiju i folkloristiku,
 Zagreb, 2024., 467 str.

Knjiga *Zooživoti: antrozooologija i kritika kapitalocena* Suzane Marjanić počinje "zoouvodom" ("Životinja koja, dakle, žalost nisam"), u kome su naznačene osnovne istraživačke linije i veze s njenom prethodnom knjigom o etnozooologiji (*Cetera animantia: od etnozooologije do zooetike* iz 2022. godine), dati teorijski okviri i delimično predstavljena logika četvorodelne kompozicije: 1. Zooteorije, 2. Zooživoti, 3. Zooknjiga i 4. Zoograd. Autorka stoji na pozicijama kritike antropocena i kapitalocena, gradeći stav na širokom spektru konkretnih efekata koje je čovečanstvo od XVIII stoleća naovamo uzrokovalo na globalnom planu, destruktivno delujući na praktično sve aspekte ekosistema.

Knjiga i prvo poglavlje otvaraju se tekstom posvećenim Nikoli Viskoviću, profesoru prava na Pravnom fakultetu u Splitu, prvom borcu za prava životinja u regionu, utemeljivaču interdisciplinarnog i transdisciplinarnog koncepta kulturne zoologije, odnosno kulturne animalistike, koju autorka označava kao prostor "od etnozooologije do viševrsne etnografije". Ukazano je i na veliki Viskovićev značaj na polju kulturne botanike te na njegove radove koji su se odnosili na situaciju u regionu devedesetih godina (knjige *Politički ogledi* i *Sumorne godine*, štampane 1990. i 2003.), a koreliraju sa njegovom zooetikom. Dat je i kraći istorijat etnozooloških istraživanja na južnoslovenskom i slovenskom prostoru (M. Hirc, A. Radić, T. Đorđević, T. Macan, A. Gura) i ukazano na neke od trasa u kom pravcu su krenuli akademski naponi u regiji nakon Viskovićevih tekstova – viševrsna etnografija (engl. *multispecies ethnography*) i aktivistički orijentisane studije (engl. *critical animal studies*), s kritičkim otklonom prema "kabinetskoj" zatvorenosti naučnih pristupa, u okviru kojih su životinje "samo zanimljiva tema istraživanja i oblik akademskoga kapitala". Ukazano je, najzad, na Viskovićev ekofeminizam, gde su dovedene u vezu marginalizacija žena i životinja. U tekstu koji sledi analiziran je koncept klanica kao mesta masovnih egzekucija životinja, što Charles Patterson, na tragu Isaaca Bashevisa Singera i Theodora Adorna, označava terminom "holokaust životinja". Ovaj koncept, kritikovan sa stanovišta nekih struja, branjen je argumentom da se ne izjednačavaju žrtve, već da se ukazuje na isti tip (masovnog) zločina, a potkrepljen je, između ostalog, Singerovom pričom *The Slaughterer*, gde se mladi Jevrejin, primoran da postane mesar, odriče Boga (imenovanog sintagmom Andeo smrti), te zapisom lekara SS-ovca Johanneasa Paula Kremera, koji je radio eksperimente na telima žrtava, a u svom dnevniku za Auschwitz skovao sintagmu *anus mundi*: "Danteov Pakao čini se poput šale u odnosu na Auschwitz – *anus mundi*". Veza se uspostavlja i na lingvističkom planu, jer je "životinjski svijet osobito plodan izvor metafora za dehumanizaciju", a onda i za odstrel. Argumentacija se dalje potkrepljuje tekstovima Adorna, J. M. Coetzeea i poglavito člankom Jacquesa Derridaea "Životinja koja, dakle, jesam", u kome se podriva zapadnjački kartezijanzam i hijerarhizacija bića koju on podrazumeva. Prvo poglavlje knjige autorka zaključuje presekom savremenih zoofolklorističkih istraživanja u Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji (M. Golež Kaučič, M. Kropelj Telban, B. Vičar, J. Grbić, V. Čulinović-Konstantinović, L. Bajuk, S. Marjanić, M. Pasarić, A. Zaradija Kiš, A. Brenko, M. Detelić, L. Delić, D. Bošković, J. Pandurević, M. Anđelković, Đ. Trubarac Matić, Lj. Radenković, P. Plas) te predstavljanjem animali-

stičkih studija o ulozi i statusu životinje u pozorištu i umetnosti performansa, pri čemu se u nekim od njih životinja jukstaponira s detetom, takođe nemoćnim ili nedovoljno moćnim da posvedoči o sopstvenom iskustvu (Una Chaudhuri, Nicholas Ridout, Romeo Castellucci, Erika Rundle, Simon C. Estok, Michael Peterson i dr.). Ukazano je na manipulaciju životinjama u performansima, što u drastičnim slučajevima vodi doslovnom žrtvovanju na sceni (Pinklec: *Macbeth*, Eurøkaz, 1995), kao i na etičku upitnost i paradoksalnost pokušaja prevladavanja antropocentričnosti uključivanjem životinja u predstave, jer to nije voljni čin životinje. Posebno je značajno pitanje odnosa etike i estetike, odnosno opravdanost ubijanja ili mučenja životinja radi "umetnosti", što je ilustrovano drastičnim fotoinstalacijama Nathalie Edemont, koja prikazuje glave životinja koje je sama dekapitala, "na najhumaniji način na koji je to moguće". Osvrt je načinjen i na medije i degutantne gastroemisije (Rene Bakalović), kao i na zanemarivanje ekoloških implikacija pozorišnih izvedbi (Theresa J. May) te na neminovno preplitanje animalistike i ekokritike.

Drugo poglavlje knjige obuhvata studije o insektima, šišmišu, pčelama i mačkama, koje se uglavnom kreću u rasponu od mitsko-folklornih predstava do savremenih medija, savremene književnosti i savremenog iskustva. Autorka ukazuje na ambivalentan status insekata u različitim tradicionalnim kulturama, poglavito ruskoj i hrvatskoj, koji varira od dobrog znamenja i poželjnog kućnog stanovnika do prokazanosti štetočine, što je u savremenim medijima našlo odraz u "reklamnim strategijama koje sadrže militantne performative ubijanja žohara". Za razliku od hrvatske etnotradicije, koja u bubašvabama i insektima šire prepoznaje štetočine, u nekim oblastima Rusije oni se nisu ubijali jer se verovalo da donose blagostanje ili da se mogu svetiti ako se tamane. Pažnja je dalje posvećena etnografskim zapisima Milana Langa i biologa Kišpatica, fokusiranim na bubašvabu i orijentalnu (crnu) varijantu tog insekta, na tradicionalne načine njihovog istrebljenja, ali i na moderne strategije opisane u Marinkovićevom *Kiklopu* (Flitova štrcaljka) i uspostavljene reklamama i razornim hemijskim sredstvima. Inače ugrožena vrsta sisara – šišmiš – našao se u fokusu autorkinih istraživanja povodom kontroverznog statusa koji je u medijima stekao zahvaljujući pandemiji bolesti COVID-19 i medijskim navodima o poreklu tog virusa. Ukazano je na porast sinofobije na digitalnim društvenim platformama i u političkom diskursu ("kineski virus", "virus Wuhan" i "kung grip"), orkestriranom s tendencijama kapitalističkog monopola, kakva je zabrana prodaje Huawei 5G opreme u Velikoj Britaniji i SAD-u. Naučnom linču na šišmiše, započetom još 2002. godine s otkrićem novoga koronavirusa koji je uzrokovao SARS, suprotstavljena su istraživanja koja pokazuju da ta životinjska vrsta nije odgovorna za pandemiju, pri čemu je argumentacija zasnivana i na izuzetno dugoj kohabitaciji ljudi i šišmiša, koja je vodila međusobnoj adaptaciji u odnosu na bolesti. Medijska demonizacija dovedena je u vezu s teorijama zavere, a pravi razlozi ekocentrično detektovani u deforestaciji i trgovini divljim životinjama, koji se manje pominju jer idu protiv globalne neoliberalne ekonomije. U kontekstu GMO apokalipse autorka razmatra fenomen izumiranja pčela, koji se posmatra izuzetno opasnim jer usled nestanka tih insekata sistem oprašivanja bilja, a onda i proizvodnje hrane ozbiljno su dovedeni u pitanje ("Nestanu li pčele s planete Zemlje, čoveku kao vrsti ostaje još oko četiri godine života", A. Einstein). Načinjen je presek studija koje su dokumentovale štetnost genetski modifikovane hrane, kao i herbicida koji se koriste u proizvodnji GM useva, od monografije Árpáda Pusztaija, "proroka GMO apokalipse" (*Potential Health Effects of Foods Derived from Genetically Modified Plants*), do knjiga Williama Engdahla (*Sjeme uništenja*), Jeffa Smitha (*Sjeme obmane*) ili Marijana Jošta i Thomasa S. Coxa (*Intelektualni izazov tehnologije samouništenja*). Ukazano je, međutim, i na izumiranje autohtonih sorti (u poslednjih 100 godina nestalo je preko 75% kultivisanih vrsta) i dominaciju hibridnih, dobijenih genetskim inženjeringom. Slede tri studije o mačkama – "Mačke profesora Senkera: na primeru Krležinih fiktivnih mačaka, fragmentarno, prema Krležinu mladenačkom anarhoindividualizmu", "Tri mačke/mačora Carolee Schneemann: in memoriam (1939–2019)" i "Mačka koja, dakle, ja jesam". Prvi je tekst usmeren na Krležin opus

i prikaz Salome s atributima angorske mačke, čime pisac "u okviru tema i motiva secesije subvertira secesionistički ikonogram žene-mačke". Autorka takođe ukazuje na antagonizam s brojnim kiničkim metaforama ("pasje ostrvo", "hrpa pasje ljubavi", "mokri psi", "pasji jezik" i dr.), gde je Salomina mačkolika priroda protivstavljena psu kao simbolu civilizacijskoga cinizma. Krležin koncept Salome dovodi se u vezu i sa Nietzscheovim bestijarijumom, u kome je "žena-mačka određena trima modusima – prevara, senzualnost i igračka priroda". Analizirane su, međutim, i druge Krležine zoometafore (gorila, cvrčak) te sa pozicija kritičkog animalizma preispitana zloupotreba životinja u ljudskim "glupim historijama" (stradanje konja u ratu). Drugi tekst posvećen je radovima s motivima mačke čuvene američke umetnice performansa Carolee Schneemann – erotskom filmu *Fuses* (1965–1968), s rediteljkinim mačkom Kitschom kao svedokom seksualnog čina, performansu *Up To and Including Her Limits*, u koji je bilo inkorporirano Kitschovo mrtvo telo, te filmu *Kitsch's Last Meal* (1976). Drugom umetničinom mačku Clunyju posvećena je serija od oko 140 fotografija nazvana *Infinity Kisses* (1981–1987), koja svedoči o razdoblju od šest godina zasvedočenih jutarnjih rituala ljubljenja s mačorom, te niz performansa *Cat Scan* (1988) nastao nakon Clunyjeve smrti. Trećem mačku Vesperu, a drugom ljubećem mačku, posvećena je video instalacija *Vesper's Pool* (1999–2000), koja otvara pitanje o međuvrskoj komunikaciji, unatoč svim kulturnim tabuima. Motiv poljubaca s mačorima Suzana Marjanić dovodi u vezu s mitsko-folklornim motivom životinje mladoženje, koji se može interpretirati iz totemističke, psihoanalitičke, feminističke i ekofeminističke vizure. Poslednji rad o mačkama prati izložbu umetnice, istraživačice i aktivistkinje Ivane Filip *Mjerica svih stvari* postavljenu u galeriji Atelijeri Žitnjak (Zagreb, 25. 3. – 16. 4. 2022.).

Treće poglavlje čine radovi zasnovani na interpretacijama književnih i usmenih narativa iz animalističke perspektive, a započinje analizom Držićevog bestijarijuma. U toj studiji načinjen je najpre presek renesansnog poimanja "lanca bića", koji podrazumeva hijerarhiju od kamena, preko biljaka, ptica, sisara i čoveka do anđela, da bi se potom prešlo na Držićev koncept "bjestije, čovjeka nahvao". Taj je koncept deo antitetički strukturiranog etosa, koji pretpostavlja postojanje "ljudi nahvao" i "ljudi nazbilj", što čoveka egzistencijalno pozicionira između zveri i anđela. Držićev bestijarijum, kako pokazuje Suzana Marjanić, okuplja i fantastične i realne životinjske likove ili figure sa životinjskim atributima (satir, grlica, slavuj, medved, vuk i dr.), čemu bi se moglo dodati i simboličko uvođenje animalističkog koda putem nominacije likova, etimološki uglavnom vezane za vuka (Vukosava, Vlah Vukodlak i sl.), ili samo pomenima mitsko-folklornih bića (zmaj, basilisk). Ukazano je na veliki broj kratkih proznih formi (poslovice, poslovičnih poređenja, kletvi, psovki i dr.) sa životinjama kao referentnim figurama, kao i na sinonimnu ili osobenu zooleksiku u Držićevom opusu. Druga tri rada u okviru ovog poglavlja bave se usmenim žanrovima – bajkom i epskom pesmom: "Žanr (i) interpretacije: bajke/priče o mladoženjama-životinjama (arhetip Ljepotica i Zvijer) i ženama-životinjama i njihove interpretacije", "Dva epsko-animalistička susreta u interpretacijama Mirjane Detelić i Natka Nodila – utva zlatokrila i sokol", "Bajka i zoetika: bajkovita matrica animalističkih književnih djela". U prvom se kreće od bajke *Babina Bilka*, koju je zapisala Maja Bošković-Stulli 1957. godine u Gorjanima kraj Đakova, s ključnim akterima svinjarem Jozom i vilinskom prasicom, za koju se u epilogu ispostavlja da je prelepa devojka, potencijalno i vila, da bi se muški pandan pronašao u bajkama o zmiji mladoženji, vilinskom prascu ili ježu mladoženji. Na tragu referentne literature, te se bajke posmatraju u kontekstu totemizma, dok psihoanalitički ključ simboliku vidi u prevladavanju seksualnih tabua i oslobađanju seksualnosti koja se doživljava kao nešto "zazorno i navodno životinjsko". Autorka podseća da se narativi o mladoženji životinji moguće oslanjaju na mit o Amoru i Psihi, ukazujući i na alegorijsku interpretaciju Natka Nodila u kontekstu Müllerove mitologije prirode, koji je u njima video relik nebeske hijerogamije (venčanje Ognja sa Zorom). Druga studija o bajkovitim matricama vezuje se za autorske tekstove – za ilustrovanu "animalističku bajku" *Četvrta zraka* Zlatka Tomića (2016) i "radikalnoanimalistički roman" *Potraži me ispod duge* (1993) Bernarda Jana (inače, prevodioca knjige Charlesa

Pattersona *Vječna Treblinka: naše postupanje prema životinjama i holokaust*, Zagreb 2005), te knjigu *Prazni kavezi* Toma Regana (2004), putem kojih autorka u ekokritičkom ključu pokazuje kako se kod mladih čitalaca formira svest o pretnji koju filozofija i praksa antropocena predstavljaju za celokupan ekosistem. Najzad, dominantno folkloristička istraživanja u knjizi bave se i "ornitološkom estetikom", odnosno epskom animalistikom u jukstapoziciji devetnaestovekovnog interpretativnog metoda Natka Nodila sa modernim semiotičkim istraživanjima Mirjane Detelić, s posebnim fokusom na njihova tumačenja figura utve zlatokrile, božje ptice, i sokola, koji se u epskim svetovima koristi i u adhortativnom i u počasnom obraćanju ratniku.

Poslednje, četvrto poglavlje knjige bavi se životinjom u gradu: životinjom kao temom izložbi i gradskog folklor, statusom kućnih ljubimaca, slikama životinja u novim medijima i teorijama zavere, najšire – konceptualizacijom i figuriranjem životinja u urbanim narativima i savremenim praksama življenja. Autorka se nanovo vraća studijama Nikole Viskovića, koji u hrvatsku kulturnu zajednicu uvodi "istraživanje fenomena kućnih ljubimaca iz kulturnoanimalističke perspektive u svojoj zooetičkoj knjizi *Životinja i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji* (1996)" i među prvim pokreće pitanje petišizma kao vrste specizma. Pozivajući se na knjigu *Značaj djece i životinja: društveni razvoj i naša povezanost s drugim vrstama* (1998) Genea Myersa, Suzana Marjanić akcentuje potencijalan značaj sociologije odgoja dece i njihove veze sa životinjama na odnos budućih generacija prema drugim vrstama i ekosistemu u celini, što bi se moglo odraziti na "budućnost naše planete u globalnim klimatskim promjenama i kataklizmama", ali ukazuje i na značaj kućnih ljubimaca, odnosno "životinja za druženje" za odrasle, kao i na niz angažovanih projekata i izložbi. Razmatran je, dalje, status ljubimaca u vreme izbijanja i trajanja pandemije koronavirusa i aktiviranje ekološke priče o zoonozama, bolestima koje prelaze sa životinja na ljude, pri čemu su zanemarivani aspekti deforestacije, visoke potrošnje životinjskog mesa, neodržive poljoprivredne prakse i klimatskih promena. U sledećem tekstu Suzana Marjanić ukazuje na susticaj teoretskih okvira u kojima "se studiji životinja (engl. *animal studies*) susreću s urbanim studijima (engl. *urban studies*)". Načinjen je nanovo osvrt na pet kulturu, na projekciju elitizma na životinjski svet (izložbe čistokrvnih mačaka), ali i na zoovrtove, s ishodištima u kolonijalnoj reprezentaciji (osvajanje egzotičnih zemalja), divlje životinje vezane za grad (uglavnom ptice, insekte, šišmiše, miševe i pacove) te simboličko prisustvo životinja u urbanoj sredini (reklamni plakati, murali i sl.). Autorka ukazuje i na klasifikaciju mačaka Bruna Beljaka na feralne (engl. *feral*), divlje (engl. *wild*), slobodnoživuće, gde spadaju ulične gradske mačke, urbane (kućni ljubimci) i ruralne, koje su zadržale ulogu lovica i čuvara kuća. U tekstu "Primatologinje, trimatkinje: njihovi afričko/azijski-primatski zapisi" Suzana Marjanić najpre na tragu Jane Goodall, Joan Dunayer i Desmonda Morrisa problematizuje biološku divergenciju čoveka i čovekolikih majmuna, podsećajući da čovek pripada primatima i da sa ostalim pripadnicima grupe (orangutani, gorile, šimpanze, giboni, bonobe) deli oko 98% gena, da bi se potom fokusirala na rad i sudbinu Dian Fossey, koja je 1985. godine ubijena zbog aktivnosti na zaštiti planinskih gorila u Ruandi (dokumentovanih u knjizi *Gorile u magli*, prema kojoj je snimljen i istoimeni film), zatim na Jane Goodall, koja proučava šimpanze u tanzanijskom nacionalnom parku Gombe, te napose na naporima i tekstovima Birutė Mary Galdikas, poznate po proučavanju orangutana na Borneu. Pažnja je posvećena i projektu *Man-Like Apes: Chimps, Gorillas, Orangutans, and European Explorers*, koji vodi Shira Shmueli, a "ispituje kako su susreti sa živim i mrtvim čovekolikim majmunima proizveli ideje o čovečanstvu, rasi i poretku prirode". S animalističkih i ekokritičkih pozicija promišlja se i o fenomenu globalnog zagrevanja, za koje se u medijima po pravilu krivi emisija štetnih gasova, dok se prećutkuje uloga mesne i mlečne industrije, koje u velikom procentu nusproduktima doprinose globalnom zagrevanju, topljenju lednika i promeni klime (primera radi, u Evropi 17% emisije metana potiče od životinjskog đubriva). Najzad, Suzana Marjanić se u kontekstu teorija zavere bavi jednim od novijih romana Stephena Kinga – *Mobitel* (*The Cell*, 2006), u kome u "zombi-hororviziji [...] u jednom danu

preko mobitelne mreže agresivan virus među ljudima koji koriste mobitele širi ludilo (zvjersko ubijanje drugih) ili ih potiče na samoubojstvo". U tom žanrovski kompleksnom romanu zaraza putem repetitora povezuje se s aktualnim narativima o opasnostima od 5G mobilne mreže, koja se smatra prekretnicom četvrte industrijske revolucije, a analogije se uspostavljaju i sa strahovima od terorističkih napada. U filmskoj verziji romana, ističe autorka, dat je alternativni kraj, a dvostruki završetak asocira model hologrfskoga svemira zasnovan na kvantnoj fizici, "koji pokazuje da su naš svijet i sve u njemu [...] projekcija iz razine stvarnosti koja je u toj mjeri izvan naše da je doslovno izvan i prostora i vremena" (David Bohm, Karl H. Pribram). Knjiga je završno zaokružena zoopostskriptumom "Od robotskog psa Sparka do zoorobotskih platformi danas", gdje je naglasak na robotskim kućnim ljubimcima koji se u nekim zemljama koriste u domovima za starije osobe kao i, primjerice, za osobe oboljele od demencije.

Knjiga Suzane Marjanić *Zooživoti: antrozoologija i kritika kapitalocena* zasnovana je na osnovnim premisama kulturne i kritičke animalistike kao i ekokritike – na poništavanju bekonovskog i dekartovskog creda, utemeljenog na poimanju da je čovek središte sveta i specističkom razdvajanju prirode i kulture. U njoj je sa velikom erudicijom i na bogatoj literaturi zasnovanim istraživanjima i promišljanjima u više sfera angažovano prisutan napor da se demistifikuju antropocentrična pozicija i praksa savremenog čoveka. Životinje se posmatraju u kontekstu umetnosti (folklorni žanrovi, pisana književnost, pozorište, performans, film, fotografija), urbane kulture (murali, gradska predanja, teorije zavere i dr.), kapitalocena (mesna i mlečna industrija, iskrčivanje šuma, vađenje ruda, genetski modifikovana hrana itd.) i antropocena (izumiranje vrsta, globalno zagrevanje, promena klime), s najmanje dvostrukom vizurom etike i estetike, pri čemu je pažnja posvećivana i folklornim toposima i modernim stereotipima (životinja mlada/mladoženja, žena mačka i sl.). Bogato zahvaćeno interdisciplinarno polje, pristup krajnje aktuelnim fenomenima i hrabro mapiranje problema urbane civilizacije svakako su preporuka za širok čitalački krug.

Lidija Delić

Ljubinko Radenković, Pas naš prijatelj
(narodne i savremene priče o psima),
Akademska knjiga, Novi Sad, 2024., 215
str.

Slovenska folkloristika je 2024. godine postala bogatija za još jednu monografiju autora Ljubinka Radenkovića *Pas naš prijatelj* (narodne i savremene priče o psima) u izdanju Akademske knjige iz Novog Sada.

Knjiga otpočinje uvodnom rečju, za kojom slede poglavlja "Psi u srpskim narodnim pripovetkama i predanjima", "Savremene priče o psima" i "Prilozi", u okviru kojih su dati: "Komentari o narodnim pripovetkama", "Rečnik manje poznatih reči i izraza", "Predstave o psu u narodnoj

kulturi Srba u opšteslovenskom kontekstu”, “Izvori i citirana literatura”. Na kraju knjige se može pročitati kratka biografija autora.

U “Uvodnoj reči” autor kao podsticaj za pisanje ove monografije navodi želju da zabeleži sećanja na događaje iz svoga detinjstva u istočnoj Srbiji, koji su bili vezani za pse, a koji se odnose na običajno ponašanje i predstave o psu u narodnoj kulturi. Tim sećanjima pridružene su priče o savremenim događajima sa psima u kojima je autor bio neposredni posmatrač ili o kojima je čuo od drugih. Kako bi slika o psu bila potpuna u knjigu su uvrštene, kao posebno poglavlje, i narodne pripovetke i predanja u kojima su junaci psi.

Poglavlje “Psi u srpskim narodnim pripovetkama i predanjima” sadrži četrdeset i osam primera, koji se mogu razvrstati na eshatološka i etiološka predanja i legende, priče o životinjama, basne, novelističke pripovetke, demonološka predanja, anegdote. Tekstovi su dati u izvornom obliku – neki su na književnom srpskom jeziku, drugi u dijalektu. Iako se odnose, pre svega, na srpsku tradiciju, gotovo polovina tih primera ima internacionalne motive, na koje autor upućuju u “Komentarima”, gde se navode i mesto i vreme nastanka zapisa, ime zapisivača. Autor navodi i varijante, na osnovu objavljenih indeksa pripovednih motiva istočnoslovenskih naroda (SUS 1979) i Bugara (BFP 1994), a koji su urađeni prema obrascu Aarne-Thompson (1964/1973). Na primer, etiološko predanje “Pas sačuvao pšenicu za ljude”, koje je zapisano na Kosovu i Metohiji, javlja se i kod drugih naroda, pa su varijante potvrđene kod Bugara, Slovenaca, dok pripovetka “Pas i kurjak” ima svoje paralele u istočnoslovenskoj pripovednoj tradiciji, a poreklo joj seže do Ezopove basne “Pas, vuk i tvrdica”.

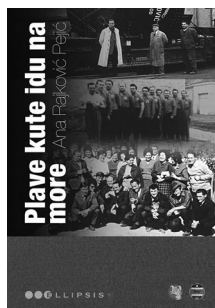
U poglavlje “Savremene priče o psima” uvrštene su dvadeset i dve priče, među kojima su neke iz autorovog ličnog iskustva. Autor napominje da te tekstove ne treba smatrati etnografskim zapisima, već tekstovima između dokumenta i literature. Većina tih primera su isecci iz života ili kratke priče sa “biografijom” pasa, ali koje paralelno prikazuju i karakter i sudbine ljudi. U pričama se pretežno odslikava težak život pasa, ali neke od njih sadrže i svetlije primere – o velikoj uzajamnoj ljubavi čoveka i psa.

“Priloge” čine pomenuti “Komentari”, zatim “Rečnik manje poznatih reči i izraza” u značenju koje se javlja u navedenim pripovetkama, a za njima sledi studija “Predstave o psu u narodnoj kulturi Srba u opšteslovenskom kontekstu”. Polazeći od najstarijih vremena prvog pripitomljavanja psa, autor razmatra ulogu psa u životu ljudi. Potom pažnju poklanja temi psa u novijim naučnim istraživanjima (etnografskim, folklorističkim, lingvističkim) na slovenskom prostoru, kao i nazivima za tu životinju u slovenskim jezicima. Naredni odeljci sadrže analizu predanja o postanku psa i vrednovanju psa u narodnoj kulturi. Kako autor navodi, vrednovanje psa nije bilo jednako kod balkanskih naroda, već je u velikoj meri zavisilo od toga da li je pas imao ulogu u privrednom životu – tamo gde je bilo razvijeno stočarstvo, psi su visoko vrednovani kao čuvari stada. U tim krajevima je bio običaj da se psima na velike praznike (Božić, Uskrs, Đurđevdan) daje “prvina”, odnosno meso božićne pečenice, prvo mleko, prvo jagnje itd. S druge strane, u narodnoj kulturi je pas smatran i “nečistom” životinjom. Na tu kvalifikaciju je mogla uticati njegova sličnost sa vukom, njegova aktivnost noću, spremnost da jede i hranu koja se raspada. U narednom odeljku autor posvećuje pažnju psu kao demonskom biću kod slovenskih naroda, analizirajući narodna predanja i narodna verovanja o demonskim i mitološkim bićima, kao i nečistim dušama koje se u vidu psa mogu javiti ljudima. Potom se analiziraju narodna verovanja o psu kao protivniku demonske sile, kao i magijskim obredima u kojima su korišćeni delovi tela psa. Poseban značaj se u narodnoj kulturi pridavao “četvoročnim psima”, odnosno psima sa kružnim šarama iznad očiju, za koje se verovalo da mogu videti i oterati/uništiti demonska bića. Verovanja da pas može predosetiti i predskazati događaje su tema sledećeg odeljka, za kojim sledi analiza narodnih basmi i bajanja u kojima se javlja pas, zatim analiza lika psa

u usmenoj književnosti. Odeljkom koji je posvećen psu u leksici i frazeologiji u slovenskim jezicima zaokružuje se analiza teme psa u narodnoj kulturi Slovena.

Monografija *Pas naš prijatelj* zamišljena je kao naučno-popularna i zato je namenjena širokom krugu čitalaca, a pre svega, prema navodu autora – ljubiteljima pasa. Ona pruža dobar uvid u odnos ljudi prema psima na slovenskom kulturnom prostoru od najstarijih vremena do danas, što se pokazuje u jeziku, narodnim verovanjima, narodnim običajima, narodnoj književnosti.

Dragana Đurić

Ana Rajković Pejić, Plave kute idu na more. Svakodnevice radnika u Hrvatskoj tijekom druge polovice 20. stoljeća na primjeru tvornice "Đuro Đaković", Durieux, Zagreb, 2024., 279 str.

Knjiga Ane Rajković Pejić *Plave kute idu na more* pripada području društvene povijesti, točnije njezinu odvjetku istraživanja kulturne i društvene povijesti te svakodnevice socijalizma. Za razliku od u nas još uvijek prisutnog historiografskog pristupa koji kao da je zapeo u ranke-anskoj tradiciji proučavanja političke povijesti temeljene na navodno objektivnim dokazima i faktima nekog jednako tako navodno jedinstvenog događaja, u društvenoj se povijesti fokus prebacuje na iskustveno, svakodnevno i nerijetko marginalno. Ako tome pridodamo interes Ane Rajković Pejić za povijest rada, njezin feministički nerv i interdisciplinarnu radoznalost, dobivamo pažljivo i bogato složenu povijest svakodnevice radnika socijalističke tvornice Đuro Đaković u Slavonskom Brodu. Autorica u svojoj knjizi spaja pripovijesti o radnicima, radu i tvornici s individualnim iskustvima življenja unutar velikog sustava kakav je bio socijalizam, no istodobno ispituje i povijest tog sustava, kao i dio povijesti grada u kojem je tvornica djelovala i danas još uvijek preživljava. Analizira vrijednosti, norme i diskurse koji prate industrijalizaciju i socijalistički projekt, posebice one usmjerene prema radničkoj klasi, industrijskom radništvu i proizvodnim pogonima s namjerom izgradnje "novog čovjeka" i "novog socijalističkog društva". U maniri povijesti odozdo, odnosno iskustva odozdo, nastoji odgovoriti na pitanje tko su bili ti radnici, kako i gdje su živjeli, što i kako su radili dok su radili i dok su se odmarali ili dokoličarili. Posebice je zanimaju njihovi oblici otpora, radnog "zabušavanja" i "pregovaranja" sa sustavom. Pritom ne zanemaruje ni pogled na strukture poput obrazovanja, zdravstva, sindikalnog organiziranja te sporta, razumijevajući ih kao gradivne komponente društvenog procesa izgradnje socijalizma, ali i svakodnevice i osobnih identiteta. Riječ je o relacijskom shvaćanju tog procesa kao interakciji između ideologije i svakodnevnog života u kojoj "novi čovjek" i "novo društvo" djeluju jedni na druge, međusobno se izgrađuju, no povremeno i poništavaju.

U uvodnim poglavljima, koja služe za kontekstualizaciju glavnog istraživačkog interesa, autorica nas upoznaje s nastankom tvornice Đuro Đaković i njezinim razvojem od pred-socijalističkog razdoblja do kraja socijalizma. Saznajemo o načinu i vrsti proizvodnje, izvoznim programima, razmjenama stručnjaka, stranim radnicima na obuci itd. No već i u tim prvim poglavljima jasan je povjesničarski pristup koji Ana Rajković Pejić njeguje kroz cijelu knjigu. Naime, povijest koju ispisuje nije bezlična gomila podataka fokusirana isključivo na ekonomske pokazatelje i političke procese, već ih podupiru iskazi radnika koje je pronašla u različitim pisanim i vizualnim arhivskim izvorima i periodici, poput tvorničkih novina, kao i privatne fotografije bivših radnica i radnika. Već u poglavlju o razvoju socijalističke tvornice, a napose u “Kad Đuro kihne, Brod zakašlje” – društvena uloga poduzeća” razvidna je namjera da se čitateljima ponudi širi okvir za razumijevanje socijalističkih tvornica kao ključnih za razvoj industrije i modernizaciju cjelokupnog društva. Proizvodni pogoni u poslijeratnoj Jugoslaviji postaju simbolička i stvarna mjesta za provedbu ideološkog projekta socijalizma: prvo udarništva, a zatim samoupravljanja te s njima povezanih vrijednosti, poput radne i političke angažiranosti i solidarnosti, ali i radne kompetitivnosti. Ova studija slučaja, kako ističe autorica, predstavlja podlogu za analizu širih i dubljih društvenih promjena “koje su dovele do toga da su tvornice postale ‘socijalistički mikrokozmosi’”. Stoga se u knjizi izdašno koristi primjerima drugih industrijskih giganta, poput Željezare Sisak i Borova, kako bi pokazala njihov utjecaj na društvene promjene, odnosno društvene prakse vezane za život u tvornici, ali i izvan nje. Komplementarna analiza radnih praksi i onih vezanih za neradnu svakodnevicu omogućuje bogato oslikavanje Đure Đakovića i Slavonskog Broda kao jednog u nizu jugoslavenskih socijalističkih mikrokozmosa.

Jugoslavenski socijalizam u svojim je počecima nastojao slijediti premise marksističke ekonomije, ali još više ideju svojih komunističkih ideologa o socijalizaciji industrije koja će radnicima osigurati organizaciju i uvjete rada koji će omogućiti zdravlje radnika te kulturom i obrazovanjem ispunjeno slobodno vrijeme (npr. Edvard Kardelj). Tome autorica pridaje posebnu pažnju, pa osim osiguravanja radničkog standarda putem organizirane stanogradnje, opisuje i procese nastajanja zdravstvene stanice u okviru tvornice, otvaranje buffeta i poslije radničke menze, odnosno rast brige o prehrani. Bilježi nastojanja vezana za humanizaciju tvorničkog okoliša te ulaganja u kulturni život radnika. Uspješnost tih napora za kvalitetnijim radnim uvjetima “mjeri” i radničkim prigovorima i otporima, ali i tzv. “nesocijalističkim rabotama”, poput stalno prisutnih problema alkoholizma, bolovanja ili krađe tvorničkog materijala.

Posebna vrijednost knjige počiva na tome da radničku klasu ne promatra isključivo kroz prizmu proizvodnog procesa i tvorničkog prostora, već analizira i ono što se događalo “izvan tvornice” – u područjima slobodnog vremena, potrošnje i odmora. Autorica otvara pitanje kako su se radnici, kao nositelji socijalističkog društvenog poretka, oblikovali kroz svakodnevne prakse koje nadilaze strogo definirane klasne uloge i ulaze u prostor kulturne potrošnje, društvenog statusa i identiteta. Time ulazi u područje istraživanja životnih stilova radničke klase, posebno kroz praksu organiziranog ljetovanja na Jadranu, koja se tijekom druge polovice 20. stoljeća afirmirala kao simbol dostignutog društvenog standarda i pripadnosti socijalističkoj modernosti.

Na tom tragu, knjiga promatra radničku klasu u Jugoslaviji kao aktera koji aktivno konzumira blagodati socijalističkog razvoja i na simboličkoj razini potvrđuje vlastito mjesto unutar modernog društva. Tako za mnoge ljetni ili zimski odmori te izleti postaju pokazatelji socijalne mobilnosti i emancipacije jer se prvi put masovno privajaju prostori koji su radničkoj klasi povijesno bili uskraćeni, kao što je to, primjerice, odlazak na more. Autorica pokazuje kako organizirana radnička ljetovanja, iako naizgled jednostavna praksa, predstavljaju simbol društvenog napretka, ali i prostor u kojem se lome klasne razlike i uspostavlja novi socijalistički poredak. Međutim, organizirani odmor nije bio samo privilegija već i način na koji je država

nastojala učvrstiti ideološke postulate radničke države. Posebice su zanimljive epizode koje pokazuju osobna radnička iskustva, ponekad i nevoljnog, prelaska iz uloge "proizvođača" u ulogu "potrošača" i "turista". Knjiga *Plave kute idu na more* time se nadovezuje na radove Igora Dude, koji u svojim studijama o socijalističkoj potrošačkoj kulturi analizira fenomen svakodnevnog života u kontekstu široke potrošnje, kao i na radove Radine Vučetić u kojima se bavi modernizacijskim procesima u Jugoslaviji. Valja napomenuti da su osim Tvrtka Jakovine, ovo dvoje autora i recenzenti knjige.

Analizirajući primjere iz arhivske građe, novinskih članaka i usmenih svjedočanstava, autorica rekonstruira kako je ideologija socijalizma prožimala i sferu slobodnog vremena. Radnici nisu bili samo objekt socijalističkog paternalizma već su i sami razvijali očekivanja, zahtjeve i prakse koje su ponekad bile u skladu s ideološkim okvirom, a ponekad su ga tiho potkopavale, primjerice ulaganjem dobivenih sredstava u gradnju vlastite kuće umjesto odlaska na organizirano ljetovanje.

Planiranje aktivnog slobodnog vremena radnika putem bavljenja sportom, aktivnih radnih pauza, sportskih natjecanja ili medicinski aktivno programiranih odmora, kao i izgradnja potrebne infrastrukture za sve to, smatralo se dijelom borbe za veću produktivnost rada te pitanjem višeg životnog standarda. Zahvaćanjem i tog segmenta radničkog života Ana Rajković Pejić pokazuje kako se on ne može razumjeti bez uzimanja u obzir prostora izvan radnog mjesta, odnosno kako se radi o njihovoj interakciji. Takvim se pristupom pridružuje suvremenim strujama društvene i kulturne povijesti koje inzistiraju na važnosti slobodnog vremena, potrošnje i svakodnevnih praksi u oblikovanju društvenih identiteta.

Važan doprinos knjige je i u tome što otvara pitanje rodnih odnosa unutar radništva. Ana Rajković Pejić primjećuje kako su nerijetko radnička iskustva bila različita za žene i muškarce, pri čemu su žene i dalje snosile teret kućanskog rada, odnosno bile osuđene na dvostruki rad – na poslu i kod kuće. Kada se tome pridodaju očekivanja da budu društveno i politički angažirane, skrbe za djecu i starije ukućane razvidna je žilavost patrijarhata unatoč deklariranoj ravnopravnosti "drugarica". Time autorica dotiče slojevitu problematiku rodne nejednakosti koja je bila prisutna i u okviru emancipacijskog projekta socijalističkog društva. S druge strane, zahvaća i velike promjene u životu žena u socijalizmu te na primjeru radnica tvornice Đuro Đaković opisuje njihove iskorake u javni život, ulazak u svijet rada u sve većem broju te brzo prilagođavanje potrošačkoj kulturi i njezinim blagodatima.

Knjiga je metodološki čvrsto utemeljena na načelima interdisciplinarnog istraživanja, spajajući historiografski rad s uvidima kulturne antropologije, sociologije i teorije svakodnevice. Time nam autorica omogućuje dubinsko razumijevanje toga kako su socijalistička modernizacija i s njom povezana industrijalizacija oblikovale društvene prakse, identitete i svakodnevicu. Analizom konkretnog prostora i zajednice (Slavonski Brod i tvornica Đuro Đaković) u prvi plan stavlja interakciju između ideologije i svakodnevnog života, ulogu jedne socijalističke tvornice u razvoju grada i njegovih stanovnika. Riječ je o knjizi koja se može smatrati važnim djelom društvene povijesti jugoslavenskog prostora i predstavlja vrijednu literaturu za sve one koji žele dublje razumjeti dinamiku odnosa između grada, tvornice, rada, slobodnog vremena i potrošnje u socijalizmu.

Tea Škokić

Ewa Wróblewska-Trochimiuk, *Naszego nie damy. Spory i obrazy polityczne w Serbii i Chorwacji po roku 2000*, Warszawa: Instytut Sławistyki PAN 2024, pp. 320.

Social protests are a powerful expression of collective will, often emerging in times of crisis to demand accountability and justice. This book about social protests in Serbia and Croatia, focusing on their meaning and evolution since 2000, is especially relevant today as Serbia experiences a wave of demonstrations that began in November 2024. Ewa Wróblewska-Trochimiuk's 2024 book, *Naszego nie damy. Spory i obrazy polityczne w Serbii i Chorwacji po roku 2000* ['We won't give up what's ours: Political images and disputes in Serbia and Croatia after 2000'] offers vital context for understanding the broader significance of such movements. These current protests follow the tragic collapse of the Novi Sad railway station roof, which claimed 15 lives. These protests, driven by students and supported by a wide coalition of citizens, highlight the ongoing struggle for justice and accountability in the region. The book's exploration of post-2000 protests provides invaluable insight into the transformative power of collective action, a topic made even more urgent by the uncertainty surrounding how the ongoing Serbian demonstrations (taking place at the time of writing this text) will unfold.

Naszego nie damy. Spory i obrazy polityczne w Serbii i Chorwacji po roku 2000 presents a profound analysis of the visual and cultural dimensions of social protests in post-2000 Serbia and Croatia. Published as the 18th volume in *Borderland Cultures*, a series from the Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Science, the book examines the political imaginaries of three significant social groups that have emerged in the political landscape of these post-Yugoslav states. These groups include war veterans from the conflicts of the 1990s, conservative value advocates (such as anti-abortionists in Croatia and right-wing nationalists in Serbia), and urban anti-capitalists. By focusing on the visual signs, gestures, and symbols used by these groups, the author provides a rich exploration of how these communities articulate their worldviews and construct their identities through a "visual conglomerate".

The structure of the book includes an introduction outlining the historical, conceptual, and methodological framework, followed by chapters on three key social groups in Serbia and Croatia, their visual practices, and their role in post-2000 political and cultural transformations, culminating in a theoretical synthesis. As the author explains, the book does not present a comparative analysis but instead explores the visual fields of Serbia and Croatia in relation to one another. These fields are conceptualized as cultural constellations – distinct entities that are not mutually dependent but gain deeper meaning and significance in light of one another. This approach illuminates the intricate interplay of their mutual relations, entanglements, boundaries, and reciprocal claims, providing a nuanced perspective on the visual and political dynamics that shape these societies.

Building on the theoretical framework of Boris Buden, Wróblewska-Trochimiuk examines the visual language of protests, analyzing how images operate not only as reflections of internal divisions but also as responses to perceived external dangers. These images are

seen as performative objects: they generate information and knowledge while acting as forms of action capable of eliciting various emotions and, consequently, specific behaviors. Wróblewska-Trochimiuk shares the view that social movements frequently draw on local knowledge, cultural practices, and vernacular languages to craft their visual representations. Yet, her analysis reveals a critical paradox. Despite the progressive or radical intentions of these movements, their imagery often conforms to deeply ingrained conventions, resulting in what she describes as “conservative images”. These include visuals of perpetual crisis, moral symbols, salvational motifs, rooted imagery, and representations of authority. This paradox highlights a striking limitation: while protests may aim to challenge existing power structures, their reliance on familiar visual logic often restricts their transformative potential. By adhering to these entrenched conventions, the images reinforce rather than subvert the cultural norms they seek to oppose, ultimately complicating the relationship between resistance and change.

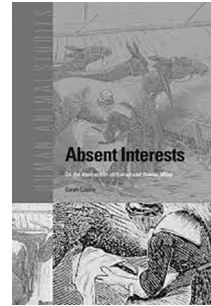
Wróblewska-Trochimiuk's book is a significant exploration of the intersection between cultural studies and social movements, focusing on the political resistance in Serbia and Croatia. Based on a richly illustrated and methodologically innovative analysis, the author highlights how protest imagery reflects both local dimensions and global significance. This nuanced perspective deepens our understanding of how entrenched cultural and political structures influence the visual expression of dissent, making the work an essential contribution to post-Yugoslav studies and visual culture.

This book serves as a vital resource for examining the interplay between politics, culture, and visibility in shaping contemporary identities in the post-Yugoslav region. It conveys protests as dynamic laboratories of socio-political reactions while recognizing the slower reflective processes of culture. Although its interdisciplinary approach illuminates many aspects of resistance, some critical dimensions remain underexplored. For instance, issues of gender, race, and class, along with the experiences of marginalized groups, could have added depth to the discussion on inclusivity and representation in public spaces. This critique underscores the importance of a more comprehensive engagement with the social hierarchies that shape identity politics in the region.

The visual archive central to this study is a particularly compelling element, offering a wealth of material for analyzing protest imagery. However, questions about its scope, composition, and methodological framework leave room for further exploration. Greater transparency regarding how the archive was curated and its limitations would provide invaluable insights into the study's conclusions and enrich the discourse on visual methodologies. Despite these gaps, the book's innovative approach to analyzing protest imagery underscores its importance. It provides a critical lens for understanding the cultural and political dimensions of resistance, offering scholars and readers a fresh perspective on the legacies of conflict and the dynamics of societal change in Serbia and Croatia. This makes it an indispensable resource for anyone seeking to understand the visual and cultural articulations of resistance in a global context.

Katarzyna Taczynska

Sarah Czerny, *Absent Interests. On the Abstraction of Human and Animal Milks*, Brill, Leiden, 2022., 183 str.

Kako mlijeko postaje kravlje, magareće ili ljudsko? Kada se ovo pitanje pažljivo istraži, razlika među vrstama mlijeka ne pokazuje se tako stabilnom kao što bi se moglo pretpostaviti, čak ni ako se krene iz tjelesne perspektive. Kako bi to pokazala, ova knjiga vodi čitatelja kroz etnografsko uspoređivanje konzumacije i proizvodnje mlijeka u Hrvatskoj u različitim društvenim kontekstima: na farmama, u odnosima dojenja između majke i djeteta, u dokumentaciji vezanoj uz higijenu hrane te u lokalnom krajoliku. Tvrdi se da ljudi ulažu znatan trud u apstrahiranje i pregovaranje mlijeka u njegove ljudske i životinjske oblike.

Autorica se u knjizi bavi ispitivanjem načina na koje ljudi proizvode i konzumiraju mlijeka različitih vrsta (ljudsko, kozje, ovčje, kravlje i magareće) kako bi, koristeći pojam "proces apstrakcije" Anne Tsing, ukazala na mehanizme koji omogućuju transformaciju biljaka i životinja u resurse. Temeljeći se na dvogodišnjem etnografskom istraživanju, knjiga pokriva niz društvenih okruženja povezanih s mlijekom u Hrvatskoj: proizvođače mlijeka koji rade s kravama, ovčama, kozama i magarcima na velikim i malim farmama, dojilje, veterinare, mikrobiologe, pedijatre, turističke zajednice, potrošače mlijeka, tvornice za prerađu mlijeka i umirovljene mljekarice. Autorica ustvrđuje da je mlijeko korisna etnografska vizura kroz koju se može istraživati proces apstrakcije kako ga je opisala Tsing jer mlijeko mogu proizvoditi, barem teoretski, sve vrste sisavaca. Kao takvo, mlijeko ima potencijal prevazići konceptualnu podjelu između ljudi i životinja koju su ljudi stvorili, iako se u literaturi ljudsko i životinjsko mlijeko često razmatraju odvojeno. Premda se prema mlijeku različitih vrsta ljudi često odnose kao da ima slične funkcije i namjene (hraniti dojenčad sisavaca), kada se pomno prate društveni odnosi koji okružuju mlijeka, ili "odnosi s mlijekom" kako ih autorica naziva, vidljivo je da se mlijeko tretira sasvim drukčije u svakodnevnom ljudskim društvenim praksama. I dok neki pojedinci u Hrvatskoj možda imaju čvrste ideje o tome čije bi mlijeko trebali konzumirati, a čije ne, ti stavovi su daleko od jedinstvenih: ono što je jednim sasvim prihvatljivo, drugima je odbojno. Istraživanje je pokazalo da ljudi u Hrvatskoj ne pristupaju na isti način mlijeku(ima), pa čak ni mlijeku iste vrste, već se stalno raspravlja i dogovara o oblicima koje to mlijeko treba imati. Stoga se u knjizi razvija argument da je oblik koji mlijeko poprima proizvod društvenih odnosa koje sačinjavaju ljudi, životinje i mlijeko.

U knjizi se svako poglavlje fokusira na različito tematsko područje potrošnje i proizvodnje ljudskog i životinjskog mlijeka.

Uvodno poglavlje postavlja temelj za analizu načina na koje se interesi životinja sustavno uklanjaju iz odnosa proizvodnje mlijeka u suvremenim društvima. Autorica polazi od premise da je mlijeko jedinstveni materijal jer ga proizvode svi sisavci, što potencijalno razbija granice između ljudi i životinja. No, unatoč toj biološkoj sličnosti, u društvenom kontekstu – posebno u Hrvatskoj, gdje je autorica provodila terensko istraživanje – konzumacija mlijeka je duboko normativno određena. Glavni argument uvodnog poglavlja je da proces apstrakcije mlijeka

– njegovo pretvaranje iz tjelesne tvari u tržišni resurs – funkcionira kroz niz diskurzivnih i praktičnih mehanizama koje ljudi reproduciraju. U središtu tog procesa nalazi se “odsustvo interesa” životinja, koje autorica promatra kroz optiku feminističke teorije, posebno pojma “odsutnog referenta” (Adams 1990). Mlijeko se, dakle, odvaja od konteksta njegove proizvodnje: tijela, majčinstva, odnosa skrbništva – i to ne samo kod životinja nego i kod ljudi. Poglavlje nudi teorijski snažnu i metodološki promišljenu osnovu za kasnije analize, istovremeno evocirajući važne rasprave o relacijskoj ontologiji, etici isključenja te ulozi dokumentacije u formiranju značenja mlijeka kao društvenog artefakta.

Drugo poglavlje “Interests: The Quality and Quantity of Milks” usredotočuje se na interese koje ljudi izražavaju prema količini i kvaliteti mlijeka u kontekstu ljudske i životinjske proizvodnje mlijeka. Ključno teorijsko sidrište poglavlja je koncept “prirode” koji se koristi kao sredstvo za legitimiranje interesa, što autorica naziva selektivnim naturalizmom. Oslanjajući se na autore poput Strathern, Haraway i Faircloth, Czerny pokazuje kako se “priroda” ne koristi kao univerzalna konstanta, već kao fleksibilan diskurzivni alat koji različiti akteri koriste u svrhu opravdanja svojih stavova i praksi. Etnografski primjeri iz Hrvatske, uključujući razmišljanja dojilja, lokalnih farmera i proizvođača sira, otkrivaju kako se koncept kvalitete mlijeka temelji na različitim kriterijima: okus, higijena, prisutnost mikroorganizama, podrijetlo hrane, ali i socijalne predodžbe o domaćem (domaći) i industrijskom mlijeku. Razlike u načinu na koji se koncepti poput “kvalitete”, “količine” i “prirode” operacionaliziraju između ljudske i životinjske proizvodnje mlijeka dodatno ilustriraju mehanizme isključivanja životinjskih interesa iz društvenog imaginarija.

Treće poglavlje “Concepts: Good Milkers: Good Mothers; Bad Milkers: Bad Mothers” razmatra kako koncepti ekonomije i srodstva oblikuju odnose prema mlijeku u ljudskim i životinjskim kontekstima. Czerny analizira na koji način ljudi koriste različite pojmove – “dobra majka”, “dobra dojilja”, “dobra muzilja” – da bi formirali narative o proizvodnji mlijeka i time reproducirali društvene norme koje legitimiraju apstrahiranje mlijeka od tijela koje ga proizvodi. Poglavlje se oslanja na etnografske primjere iz ruralne Hrvatske te razmatra kako farmeri razlikuju “dobre” i “loše” muzilje među životinjama – osobito kroz osobine poput poslušnosti, smirenosti i nasljednih karakteristika. Ključno zapažanje autorice jest da oba tipa mliječnih odnosa – ljudski i životinjski – prolaze kroz proces (de)personalizacije. Dok žene internaliziraju društvena očekivanja i povezivanje vlastite vrijednosti s uspješnošću dojenja, farmeri nastoje suzdržati emocionalnu povezanost sa životinjama kako bi zaštitili ekonomski “ekosustav” farme. Time se životinje svode na funkciju muzilja, a žene na funkciju majki, što autorica naziva reduktivnim identitetima. Ovo poglavlje dodatno produbljuje argument knjige o načinu na koji se društveni koncepti i emocionalne ekonomije upleću u proizvodnju i konzumaciju mlijeka – istovremeno prikrivajući i formirajući odnose između vrsta, tijela i rada.

Četvrto poglavlje “Documents: Documenting Milks” tematski zaokreće prema ulozi dokumenata i dokumentacije u procesu apstrakcije mlijeka, analizirajući kako se kroz birokratske, tehničke i savjetodavne dokumente stabiliziraju i standardiziraju mliječne relacije, posebno one koje uključuju životinje. Czerny tvrdi da dokumenti – poput laboratorijskih nalaza, zakonskih regulacija, ali i savjeta o prehrani dojenčadi – ne samo da reflektiraju stvarnost već je i aktivno oblikuju. U kontekstu životinjskog mlijeka, dokumentacija ima disciplinarni učinak: homogenizira i depersonalizira proizvod, pretvarajući mlijeko u stabilni artefakt određene vrste (npr. “kravlje mlijeko”). Suprotno tome, ljudsko mlijeko je znatno manje regulirano, osim kada se distribuira izvan majka-dijete odnosa, primjerice putem banke mlijeka ili u specifičnim vjerskim praksama (npr. islamski koncept “mliječne rodbine”). Autorica ističe da dokumenti ne djeluju sami po sebi, već u relacijskom kontekstu: njihov utjecaj ovisi o provedbi, interpretaciji i društvenim interesima. Tako se proces apstrakcije ne odvija samo kroz konceptualne i emocionalne

prakse već i kroz konkretne materijalne infrastrukture administracije. Ovo poglavlje značajno doprinosi razumijevanju dokumentacije kao ključnog mehanizma u proizvodnji socio-materijalne stvarnosti mlijeka.

Peto poglavlje "Mothers and Infants: Narratives on Motherhood and Milk" dublje istražuje vezu između mlijeka i majčinstva, pokazujući kako se diskursi o mlijeku – bilo ljudskom ili životinjskom – konstruiraju kroz narative koji aktivno oblikuju (ne)prisustvo majčinstva u društvenom imaginariju. Czerny razotkriva da je odnos majka-dijete često percipiran kao "prirodni" temelj svih mliječnih odnosa, ali autorica ističe da se ta naracija sama po sebi ne pojavljuje – ona je rezultat društvenog rada i normativnog pritiska. Kroz etnografske narative o mljekaricama u Rijeci, autorica pokazuje kako se ljudsko majčinstvo često simbolički utiskuje u imaginarij mlijeka, dok se majčinstvo životinja – konkretno krava – sustavno izostavlja. Mljekarice se predstavljaju kao požrtvovne majke, premda mnoge od njih nisu imale djecu. Odsustvo kravljeg majčinstva u vizualnoj i simboličkoj sferi (npr. ambalaža mlijeka i adaptiranih formula) omogućuje da se mlijeko "pozajmi" iz tijela životinje, a da se istovremeno kulturno "vraća" ljudskom majčinstvu. Autorica uvodi pojam "vikarijskog povezivanja" (engl. *vicarious association*), kojim objašnjava kako se kravljim mlijekom podupire konstrukcija ljudskog majčinstva. Ta se zamjena ne događa slučajno, već kroz mehanizme diskurzivne i vizualne apstrakcije koji uklanjaju figuru životinjske majke iz javnog prostora. Ovo poglavlje kritički preispituje kako socio-kulturni narativi o ženskom radu, roditeljstvu i mliječnim praksama oblikuju i legitimiraju sustave apstrakcije, pri čemu se ne samo interesi životinja nego i kompleksnost ženskog iskustva reduciraju u funkcionalne reprezentacije. Time poglavlje snažno doprinosi središnjoj tezi knjige: da su odsutnosti – bilo dokumentarne, diskurzivne ili vizualne – ključne u procesima preoblikovanja mlijeka iz relacijskog u komodificirani oblik.

Zaključno poglavlje "Conclusion: Working Together on Abstraction" sintetizira glavne uvide knjige i donosi refleksiju o procesu apstrahiranja mlijeka – kako ljudskog tako i životinjskog – u društveni i ekonomski resurs. Czerny jasno naglašava da nijedan pojedinačni aspekt (interesi, koncepti, dokumenti, majčinstvo) nije dovoljan da objasni kako se odvija proces apstrakcije; umjesto toga, tek u međusobnoj interakciji tih područja možemo shvatiti kako se životinjski interesi sustavno uklanjaju iz mliječnih odnosa. Jedan od ključnih zaključaka jest da je apstrakcija kolektivni, a ne pojedinačni čin: u njega su uključeni farmeri, potrošači, inspektori, znanstvenici i zakonodavci. Czerny stoga poziva na oprez pri etičkoj procjeni rada farmera – ističući potrebu da se izbjegne i demonizacija i romantizacija njihove uloge. Umjesto toga, zagovara se interdisciplinarni i kontekstualno osjetljiv pristup.

Na kraju, knjiga *Absent Interests* svojim provokativnim pitanjem "kako mlijeko postaje kravlje, magareće ili ljudsko?" s jedne strane raskrinkava mehanizme pomoću kojih ljudi preoblikuju životinje u resurse, a s druge strane propituje sinergiju između ljudskog i životinjskog te svojom inovativnošću potvrđuje važnost tog istraživačkog područja u širem društvenom i političkom kontekstu. Czerny vidi nadu u kolaborativnim praksama koje premošćuju binarne podjele, poput projekata gdje proizvođači biljnih i životinjskih sireva surađuju. Time knjiga završava pozivom na "rad na apstrakciji" koji uključuje etičku odgovornost, epistemološku skromnost i metodološku inovaciju.

Sanja Puljar D'Alessio

Ana Banić Grubišić, Filmovi na temu postapokalipse. Antropološki ogledi, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Centar za istraživanje popularne kulture i folklora, Beograd, 2018., 302 str.

Knjiga *Filmovi na temu postapokalipse: antropološki ogledi* autorice Ane Banić Grubišić, znanstvene suradnice s Odjela za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Beogradu, predstavlja značajan doprinos znanstvenoj literaturi u području antropologije popularne kulture. S fokusom na iznimno plodan žanr postapokaliptičnog filma, autorica obuhvaća korpus dugometražnih komercijalnih filmova anglofone produkcije, nastalih između 1950. i 2014. godine, istražujući njegove kulturne, društvene i ideološke implikacije.

Knjiga je strukturirana u dvanaest poglavlja koja nude sustavan pregled metodologije proučavanja popularnog filma u antropologiji i različitih aspekata postapokaliptičnog filma. Polazeći od uvoda u teorijski okvir i metodologiju istraživanja, autorica nastavlja pregledom antropoloških proučavanja popularne kulture i žanra znanstvene fantastike, dok se u središnjem dijelu bavi analizom odabranih filmova. Analiza je organizirana kao osam studija slučaja s izdvojenim pojavama u postapokaliptičnim društvima – od reprezentacija prehrane, obitelji, ljubavi i seksualnih odnosa do prikaza urbanih prostora, kulturne baštine te političkog i društvenog uređenja – tumačenih iz antropološke, sociološke i folklorističke perspektive. Čineći središnji dio knjige, analiza je posvećena općim karakteristikama postapokaliptičnih filmova, uključujući njihovo terminološko određenje, opis narativne strukture i povijesni pregled žanra. Važnost istraživanja autorica nalazi u činjenici da popularna kultura ima aktivnu ulogu u formiranju naših svjetonazora, pri čemu mnogi dijalozi, scenariji i metafore iz analiziranih filmova postaju dio zajedničkog kulturnog rječnika, stvarajući globalno prepoznatljive reference koje nadilaze svoj izvorni kontekst. Autorica stoga pristupa građi kao obliku “prezentacije kulturnih i ideoloških koncepata” (str. 16).

Približavajući čitatelju karakteristike žanra, Banić Grubišić ističe kako su postapokaliptična književnost i film blisko povezani s idejom katastrofizma, uslijed klimatoloških predviđanja ekoloških katastrofa koja dominiraju u medijskome prostoru: “Na svojim počecima, ova ideologija povezuje se sa sticanjem svesti o opasnosti od nuklearne zime u vezi sa upotrebom atomskog oružja, a danas katastrofizam stoji u tesnoj vezi sa ekologijom i opasnošću od katastrofa koje su izazvane neodgovornim delovanjem razvijenih društava” (str. 28). Međutim, napominje da se, iako se radi o filmovima koji zamišljaju svijet nakon globalne katastrofe, pojam katastrofe ovdje prije svega odnosi na slom postojećeg društvenog poretka koji je prethodio prirodnoj katastrofi. Kako bi oprimjerila kompleksnost, slojevitost i razine na kojima se takav društveni slom manifestira, autorica izdvaja i analizira specifične motive i tematske sklopove koji se pojavljuju u tim filmovima, kao što su reprezentacije (pre)hrane, kulturnog nasljeđa, urbanih prostora, političkog i društvenog poretka te interpersonalnih odnosa poput braka, obitelji, ljubavi i seksa, tumačeći njihove ideološke implikacije.

Jedan od ključnih aspekata koji otvara cjelinu sa studijama slučaja je prikaz hrane koja, kako se pokazuje, nosi snažnu simboličku moć u znanstvenofantastičnim filmovima. Polazeći od

naizgled trivijalne pojave, u analizama postapokaliptičnih prikaza prehrane autorica ilustrira na koji način hrana i njezina konzumacija postaje začudna, pristupajući joj kao ključnom instrumentu za razumijevanje dubljih društvenih mehanizama: "Prikazi hrane i ponašanja prilikom ishrane u filmovima čine se kao nešto toliko svakodnevno, uobičajeno, podrazumjevajuće i sveprisutno, da često ne obraćamo pažnju na simboličku moć koju hrana ima u ovim delima – načine na koje scene (is)hrane podupiru filmske priče i odnose među akterima" (str. 109). Kroz analizu različitih oblika njezine manifestacije, autorica otkriva kako prikazi hrane i prehrane odražavaju šire društvene strukture i odnose moći u zamišljenim budućim društvima. Hrana u ovim narativima funkcionira kroz dihotomije prirodnog/kulturnog i poznatog/nepoznatog, pri čemu poznate namirnice evociraju nostalgiju za izgubljenom prošalošću, dok one nepoznate naglašavaju otuđenost i "stranost" budućnosti. U opustošenom svijetu koji karakterizira nedostatak osnovnih resursa revidiraju se i proširuju kulturno uvjetovane granice između jestivog i nejestivog, čime se premošćuju tradicionalni kulturni tabui u borbi za preživljavanjem. Autorica tako bilježi različite primjere rekonceptualizacije prehrambenih namirnica, od konzervi pseće hrane u *Pobješnjelom Maxu* (engl. *Mad Max*), preko mesa mutiranih životinja u primjeru *Vodeni svijet* (engl. *Waterworld*), do kanibalizacije ljudskih tijela u filmovima *Cesta* (engl. *The Road*) i *Zeleni Soylen* (engl. *Soylent Green*) (v. str. 108). U filmskim prikazima postapokaliptične prehrane može se iščitati snažan komentar na suvremene društvene vrijednosti i strahove vezane za ubrzani tehnološki razvoj koji se pretače u sferu ovakvih "trivijalnih", svakodnevnih rituala. Otvarajući analize ovim poglavljem, autorica već na samome početku signalizira osnovni princip zamišljanja postapokaliptičnih društava, sadržan u postupku očučdenja dosadašnjih poznatih društvenih obrazaca i zrcaljenju suvremenih strahova.

Nadalje, u jednome od poglavlja pažnja se posvećuje temi političkog i društvenog poretka u postapokaliptičnim filmovima. U analizama filmskih predložaka autorica detektira dihotomiju između raspada "starog" društvenog sustava i formiranja "novih" društvenih uređenja nakon apokalipse, odnosno "zajednice obnove" i "zajednice raspada" (str. 187 i dalje). Filmovi tog žanra, dakle, prikazuju dva osnovna tipa zajednica: one obilježene kaosom i bezakonjem, gdje prevladavaju nasilje i neprestani rat, te one u kojima je izgrađen novi društveni sustav, obično po uzoru na postojeće povijesne modele poput robovlasništva, feudalizma ili socijalizma. Jedan primjer koji Banić Grubišić izdvaja je film *Amerika 3000*, "jedini film u kojem je eksplicitno prikazano robovlasničko društveno uređenje" od ukupno četrdeset analiziranih predložaka (str. 160). U navedenom filmu postapokaliptičnim svijetom vladaju žene-ratnice kojima muškarci služe kao robovi: "Nakon što je prošlo više od 900 godina od nuklearnog rata, svetom su zavladaile žene-ratnice nalik mitskim Amazonkama" (str. 160). Muškarci su u tom filmu robovi koje hvataju i zarobljavaju žene-ratnice, koristeći ih uglavnom kao radnu snagu, a određeni zarobljenici postaju i seksualno roblje. Međutim, neovisno o obliku društvenog uređenja, ključna je karakteristika tih narativa ideja "počinjanja iz početka", gdje kraj svijeta istovremeno postaje i novi početak.

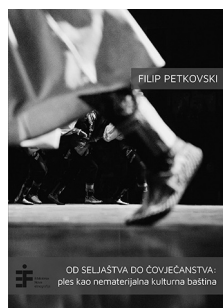
U posljednjem poglavlju autorica pristupa postapokaliptičnim filmovima promatrajući ih kao brikolaž mitova, ukazujući na prisutnost judeokršćanskih (Mit o Potopu, Mit o Mojsiju, Mit o Obećanoj Zemlji, Mit o stvaranju) i grčkih mitoloških elemenata (Mit o Tezeju, Atlantidi i Amazonkama). Upravo u prepoznavanju tih mitova koji čine temelje zapadne civilizacije, navodi Banić Grubišić, leži i razlog njihove popularnosti (str. 262).

S fokusom na postapokaliptični film kroz prizmu antropologije popularne kulture, knjiga predstavlja važan znanstveni doprinos u polju humanistike samim time što se bavi relativno zanemarenim predmetom istraživanja u antropologiji, koji je dosad bio uglavnom usputan i deskriptivan (usp. str. 15). Banić Grubišić temi pristupa interdisciplinarno, kombinirajući antropološke, kulturološke i filmske teorije u analizi sadržaja filmova, interpretaciji vizualnih i narativnih elemenata te kontekstualizaciji filmova u odnosu na društvene i kulturne okolnosti

u kojima su nastali. Budući da je velik dio njezina sadržaja posvećen metodologiji, terminologiji i pregledu dosadašnjih istraživanja, namijenjena je prvenstveno stručnjacima i studentima iz područja antropologije, folkloristike, kulturologije, filmologije, ali i drugih polja i predmeta proučavanja kojih se dotiče kroz pojedine analize slučaja, primjerice *food studies*. Samim time, ona je nezaobilazna literatura za sve one koji se bave antropologijom popularne kulture, kulturalnim studijima i filmologijom. Također, s obzirom na to da obuhvaća aktualnu temu ekološke krize, knjiga predstavlja važan doprinos u rastućem interdisciplinarnom polju okolišne humanistike, premda se usredotočuje isključivo na *ljudske* aspekte postapokaliptičnih svjetova, propuštajući tako istražiti potencijalno zanimljiv teren za antropološka razmatranja koja nudi posthumanistička perspektiva.

Filmovi na temu postapokalipse aktualno je i relevantno znanstveno djelo koje pruža sustavan pregled područja antropologije popularnog filma s fokusom na žanr postapokaliptičnog filma. Njezine su najveće prednosti jasnoća, terminološka preciznost, logična struktura i organizacija sadržaja te detaljno izložena metodologija. Autorica na stručan i analitički način istražuje kulturne, društvene i ideološke implikacije tog žanra, doprinoseći razumijevanju suvremene popularne kulture i njezine uloge u oblikovanju naših pogleda na svijet. Međutim, ova antropološka analiza nadilazi deskriptivistički pristup žanru. Istražujući kako postapokaliptični filmovi ponovno zamišljaju društvene strukture, kulturne norme i međuljudske odnose nakon katastrofalnih događaja, autorica otkriva kako se suvremene tjeskobe vezane uz ekološke katastrofe, tehnološki napredak i društveni kolaps reflektiraju u popularnoj kulturi. U kontekstu današnjice, kada svjedočimo koncentraciji tehnološke moći u rukama pojedinaca čiji utjecaj nadilazi granice tradicionalnih korporacija, globalnom jačanju autoritarnih režima, ratovima i klimatskim promjenama, stvara se društveni i politički pejzaž koji neugodno podsjeća na distopijske scenarije koje autorica analizira. Upravo u ovom vremenu koje definiraju rastuća ekološka kriza, politička nestabilnost i tehnološka neizvjesnost, knjiga predstavlja nužan uvid u to kako društva kolektivno zamišljaju, strahuju i pripremaju se za potencijalne budućnosti, pokazujući se kao pravovremeno promišljanje o odnosu čovječanstva prema vlastitoj krhkosti i otpornosti.

Marijeta Bradić

Filip Petkovski, *Od seljaštva do čovječanstva. Ples kao nematerijalna kulturna baština*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2023., 260 str.

Knjiga *Od seljaštva do čovječanstva: ples kao nematerijalna kulturna baština* opsežno je djelo nastalo kao rezultat šestogodišnjeg istraživanja plesova s područja bivše Jugoslavije. Autor Filip Petkovski obrađuje transformaciju makedonske *kopačke*, srpskog *kola* i hrvatskog

nijemog kola od društvene prakse do UNESCO-ova priznatog statusa nematerijalne kulturne baštine čovječanstva, stavljajući naglasak na odnose između tradicije, etničke pripadnosti i nacionalizma. U njegovu etnografskom istraživanju sudjelovali su mnogobrojni koreografi, plesači, profesori i drugi stručnjaci, koji su u intervjuima objasnili vlastiti rad i stajalište glede procesa zaštite plesa. Posjet selima, gradovima i plesnim festivalima, proučavanje konvencija o kulturnim politikama te analize fotografija, videozapisa i dokumentarnih filmova olakšali su mu provedbu diskurzivne analize. Refleksivnom pristupu obrade teme pridonosi autorovo osobno iskustvo kao plesača i koreografa, koji se fokusira na istraživanje, institucionalizaciju, kanonizaciju i procese stvaranja kulturne baštine u Makedoniji, Srbiji i Hrvatskoj.

Kroz tri poglavlja teorijske rasprave prezentirana su znanstvena istraživanja prethodnih etnokoreologa, etnomuzikologa i folklorista, objašnjen je proces kreiranja koreografiranja tradicijskih plesova, predložene su nove definicije određenih pojmova te je pojašnjena uloga institucija poput arhiva i plesnih ansambala u sklopu podizanja svijesti o važnosti kulturnog bogatstva koje ostvaruju plesovi. Izneseni diskursi oblikovani su na temelju praćenja pisanih i usmenih izvora tijekom različitih društveno-političkih razdoblja u kojima su nastali zato što se djelo priklanja tezi kako sami narodi oblikuju vlastitu verziju povijesti da odgovore na potrebe svojeg kulturnog i nacionalnog konteksta. Objašnjene definicije pojmova, njihove sličnosti i razlike pridonose boljem razumijevanju istraživačkog rada pa se tako navodi ključna tvrdnja kako je zaštita kod nematerijalne kulturne baštine vezana za određene zajednice, a kod folkloru za cjelokupno stanovništvo države. Autor svoj veliki interes za interpretaciju prošlosti i odnosa moći u sadašnjosti doživljava presjecištem genealogije i arheologije pozivajući se na Randyja Martina, koji tvrdi da "prošlost i sadašnjost dijele trenutke u plesu jer rekonstrukcije govore o pokretu kao i uvijek, kao i koracima koji nas nikada nisu napustili. Ples okuplja ono što je privremeno trajno i efemerno, odnosno duboko znanje o tome kako tijela međusobno djeluju i koliko svaki trenutak može biti težak" (str. 53).

Prvo poglavlje "U potrazi za plesnom baštinom" fokusira se na nekadašnje aktivnosti folklorista i znanstvenika iz južnoslavenske regije koji su pravila izvođenja lokalnog stanovništva pretvorili u primjerak za proučavanje kao folklor. Tu su transformaciju činili da povežu tradiciju s tadašnjom prevladavajućom socijalističkom ideologijom i njezinom temeljnom idejom "bratstva i jedinstva", a sve to s namjerom da ne dođe do nestanka i zaborava kulturnog bogatstva plesnog repertoara. Kada se plesovi pojave u arhivu postanu kulturnim dobrom zajednice, odnosno nacije iz koje su se razvili. Danas tu ulogu u razvoju imaju etnokoreolozi koji, putem napretka međuinstitucionalnih UNESCO-ovih programa, narodne (tradicijske) plesove dovode do statusa nematerijalne kulturne baštine, a samim time i do većeg gospodarskog kapitala. "Koreografija plesne baštine" drugo je poglavlje, u kojem se utvrđuje rekontekstualizacija kao ključan proces u očuvanju vitalne kulturne prakse zato što omogućuje izvedbu plesova izvan lokalnoga područja.

Detaljno su analizirani različiti eksperimentalni te estetski pristupi (koncepti originalnosti, stilizacije i izvornosti) u stvaranju koreografija, njihove sličnosti s etnografskim istraživanjima te je iznesena argumentacija zašto novostvoreni plesni spektakli djeluju destruktivno na tradiciju. Svrha koreografije kulturne baštine objašnjena je kroz nužnost svjesnosti naroda o važnosti vlastite povijesti putem proizvodno oblikovane izvedbe običaja te uporabom za nacionalno vešćanje i promociju na političkom međunarodnom planu. S područja Srbije opisan je umjetnički rad Ljubice i Danice Janković, a iz Hrvatske rad Ivana i Andrije Ivančana te su povučene paralele između njihovih razmatranja koreografije kao kategorije koja budi ideju inovacije. Pomno su istražene sličnosti i razlike nacionalnih profesionalnih plesnih ansambala; makedonskog "Taneca", hrvatskog "Lada" i srpskog "Kola". Autor donosi i primjere novih koreografskih pristupa, kao što su "Lado Electro", "Melting Pot" i "Populus", koji koriste moderne nošnje i elektronsku

glazbu primjereniju mlađoj populaciji ističući slobodu kreacije u promicanju kulturne baštine. U trećem se poglavlju naziva "Očuvanje plesne baštine" bavi formalnim priznanjem i upisivanjem plesova na liste nematerijalne kulturne baštine fokusirajući se na svrhu i značaj UNESCO-ove Konvencije iz 2003. godine. Petkovski ističe da "proces popisivanja kulture putem platforme koju pruža UNESCO nije samo način kojim ove odnedavno neovisne zemlje afirmiraju svoje nacionalne identitete već i da, komodifikacijom plesa, transformiraju svoje plesove u brendove radi proizvodnje kulturnoga i gospodarskoga kapitala" (str. 176). Skrećući pozornost na globalizaciju, mogućnost dijeljenja videozapisa na društvenim mrežama istaknut je benefit koji dovodi do popularizacije, povećanja materijalnih vrijednosti te prikazivanja kulturnog, nacionalnog i etničkog bogatstva, dok su kao moguće negativne posljedice nabrojani plagijati, uništavanja lokalnih plesnih i glazbenih praksi.

Pregledno napisana poglavlja upućuju na izrazito dobru organizaciju misli i ideja, dok je fusnotama dodatno objašnjen leksik potreban za razumijevanje analiziranog folklornog i povijesnog konteksta. Na kraju svakog dijela navedena je zaključna misao, odnosno napomena sa sažetkom koji obuhvaća ključne točke. Vrlo česta uporaba referenci i citata dokazuje dubinu analize te opseg provedenih istraživanja u sklopu autorova doktorskog studija kulture i izvedbe na Odsjeku za svjetske umjetnosti, kulture i ples na UCLA-u (Department of World Arts and Cultures/Dance). Filip Petkovski ovim je radom potvrdio svoje višegodišnje proučavanje, kredibilitet i upućenost u poznavanje kulturne baštine Makedonije, Hrvatske i Srbije te je putem objektivnog, ali suvremenog pristupa naglasio važnost zadaće, nas kao članova zajednice, ali i organizacija poput UNESCO-a, u osiguranju baštine za budućnost. S obzirom na to da je riječ o jasnom i razumljivom tekstu primjerenom za cjelokupnu publiku, a ne samo za koreografe ili profesionalne plesače, djelo je svakako svojevrсна preporuka svim zainteresiranim čitateljima za tematiku plesa, povijesti i razvoja nematerijalnog kulturnog dobra.

Marija Čampa

**Nosač zvuka Susreti Encounters,
Filip Novosel – tambura (brač),
Mia Elezović – klavir, HDS, Cantus,
Zagreb, 2023.**

Tambura je u Hrvatskoj vrlo istaknuto glazbalo. I mada se uglavnom ponavlja da je to "tradicionalno, ali ne i autohtono glazbalo", kako ga je okarakterizirao i Josip Andrić u *Muzičkoj enciklopediji* (1977), stalno se propituje nejasno porijeklo glazbala i neosporno je da je tambura "pravi hrvatski narodni instrument" koji se upravo na ovim prostorima razvio u glazbalo pogodno za sviranje u sastavima i orkestrima (Širola 1942). Pritom igra ključnu ulogu kao nacionalni instrument još od ilirskog pokreta do suvremenosti (Bonifačić 1993). Pritom ne smijemo zabo-

raviti kompleksan put glazbala od seoske do gradske sredine i nazad te već stoljetnog suživota dvaju tipova tamburaškog muziciranja. Andrić jedan tip naziva "profesionalno-primitivni", u koji ubraja glazbenike koji su izvodili narodne pjesme, kola, potpurije i aranžmane. Takav tip postoji i danas, a osim navedenog repertoara izvode i novoskladane pjesme često na tragu tradicijskih ili u maniri jednostavno nazvanih "tamburaških" pjesama. Drugi tip sviranja Andrić naziva "amatersko-koncertni", a predstavljala su ga početkom 20. stoljeća brojna gradska amaterska društva kao i školski orkestri, od kojih su neki i danas aktivni. Upravo je za potonju skupinu od samih početaka stvarana i zasebna literatura takozvane umjetničke glazbe koja, igrom slučaja, nije odviše popularna u današnjim medijima (ako izuzmemo koncerte Tamburaškog orkestra Hrvatske radiotelevizije). Usprkos tome, postoji brojna suvremena literatura za tamburu, u orkestralnom obliku ili pak solističkom.

Album *Susreti* dokazuje da se na tamburi može izvesti baš svaka glazba, što ovisi o vještini skladatelja i svirača. Spoj tambure i klavira, interpretacija Filipa Novosela, našeg jedinog jazz tamburaša s njujorškom diplomom i Mie Elezović, renomirane pijanistice, na ovom nosaču zvuka otvara jedan novi zvukovni svijet kojem se ne naziru granice. Izvrсна imaginacija suvremenih skladatelja različitih generacija – Mladena Tarbuka, Sanje Drakulić, Marka Bertića, Bruna Vlaheka, Ane Horvat i Frane Đurovića – dokazuje da je tambura glazbalo koje mora izaći iz okvira u koje je postavljena (čak i na nacionalnoj razini), glazbalo kojem se mora omogućiti samostalan život ravnopravno sa svim ostalim glazbalima. Ti su skladatelji pokazali i dokazali da tambura, kao i klavir, može ponuditi širok spektar zvukova i izražaja, pri čemu ponekad gubi svoju prepoznatljivost, ali je nikad ne napušta. *Susreti* batića koji udaraju žice i trzalice, sve do trzanja žica klavira i korištenja *slidera* na tamburi dokazuju da je u svijetu glazbe sve moguće. I dok smo u izvedbama tradicijske glazbe navikli slušati virtuosno sviranje na najmanjoj tamburi bisernici / primu, ove izvedbe na braču pokazuju da je to itekako moćan instrument koji u rukama vještog virtuoza i zaljubljenika u glazbalo može ponuditi puno više od uobičajenog. Možda se to ponajviše čuje u dvjema autorskim skladbama samog svirača, koji se uvjerljivo i razigrano "hvali" svojom vještinom, ali u prvom redu svojim instrumentom – bračem.

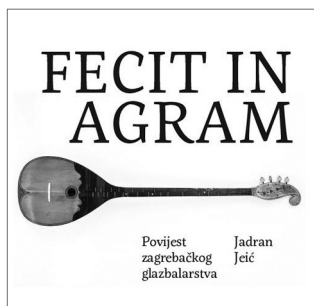
Sve intenzivnijim uključivanjem studiranja tambure na visokoškolskim ustanovama te obrazovanjem sve vještijih svirača sigurno će se slijediti putanja koju otvara ovaj izvrstan nosač zvuka, drukčiji i poseban, koji nudi maštovito pretapanje zvukovlja i glazbenih tradicija. A možda onda i šira javnost – znanstvena, stručna i opća – osvijesti činjenicu da je tambura glazbalo na kojem se može izvoditi bilo koja glazba.

Literatura

Andrić, Josip. 1978. "Tambura". U *Muzička enciklopedija*, 3. Krešimir Kovačević, ur. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 543–544.

Širola, Božidar. 1942. *Hrvatska narodna glazba. Pregled hrvatske muzikologije*. Zagreb: Matica hrvatska

Irena Miholić

**Jadran Jeić. Fecit in Agram.
Povijest zagrebačkog kordofonog
glazbalarstva 19. stoljeća, Srednja
Europa, Zagreb, 2022., 179 str.**

U knjizi *Fecit in Agram: povijest zagrebačkog kordofonog glazbalarstva 19. stoljeća* Jadran Jeić predstavlja gradivo koje je prikupio tijekom dvadesetak godina marljivog istraživanja. Pojedina je poglavlja već objavio u različitim medijima, no u ovoj knjizi priloge sabire, dodaje nove studije slučaja te uvodna i završna razmatranja, sve zajedno 12 poglavlja. Izdanje je opremljeno prikazima historijskih dokumenata, a sadrži i fotografije, iscrpne bilješke i popise literature pridružene određenom poglavlju te dodatni popis “ostale literature” kao i bilješku o autoru.

Knjigu otvara “Predgovor” Mihaela Ferića, autora brojnih tekstova o tamburama i tamburaškoj glazbi te obimnog *Hrvatskog tamburaškog brevijara* (2011), koji ističe važnost ovog izdanja jer, mada se i sam dotaknuo izrade tambure, o graditeljstvu iz povijesne perspektive se do Jeića rijetko pisalo. U više preglednih stručnih i znanstvenih radova o tamburama graditelji su uvijek bili spomenuti i poznatiji istaknuti poimence (primjerice Stjepušin, Gilg), ali se o tom aspektu povijesti tambure nije značajnije objavljivalo. Nada Bezić (2001) ističe važnost tambure kao izvoznog proizvoda, ali o samim graditeljima ne govori mnogo.

Stoga je ovo istraživanje uistinu korisno za poznavanje povijesti tambure. Autor uz temu zagrebačkog glazbalarstva, posebno onog koje se tiče tambure, produbljuje problematiku izrade tog instrumenta i njegovo korištenje u drugoj polovici devetnaestog odnosno prvoj polovici dvadesetog stoljeća. Dodiče se tema korištenja glazbala, udruživanja u sastave i orkestre, nesuglasica oko ugodbe te položaja tambure u društvu.

U uvodnom poglavlju “Kako je sve počelo...” upoznaje nas s vlastitim počecima istraživanja. Ističe i teškoće na koje “neznastvenici” nailaze u priznavanju svog rada, posebno u znanstvenim časopisima. Stoga se izvještio u pronalaženju niša za objavu svojih istraživanja o glazbalarima. Od velike mu je pomoći u traganju za podacima bila polazna točka knjižničara na Odjelu za periodiku Nacionalne i sveučilišne knjižnice, koju je izvršno iskoristio. Kako bi obrazložio svoj rad, u poglavlju “Problemi istraživanja zagrebačkih glazbalara 19. stoljeća i kratka povijest obrta” objašnjava metodologiju istraživanja i česta razmišljanja “izvan okvira” koja su mu pomogla da dođe do zadovoljavajućih rezultata.

U vrlo kratkom, ali jasnom pregledu obrtništva u drugoj polovici dvadesetog stoljeća u Zagrebu nudi izvrstan okvir za tekstove o pojedinim obrtnicima. U ovom se poglavlju vrlo jasno vidi pasija autora i njegova požrtvornost u prikupljanju detalja te sastavljanju ove izazovne slagalice bez uputa ili slike. Svaki podatak provjerava na nekoliko mjesta, bilo u Matičnim knjigama, sudskim spisima ili u dnevnom i tjednom tisku. Objašnjavajući čitateljima politike obrtništva kroji okvir u koji smješta nastanak glazbalarskog obrta. Za razvoj obrtničkih struka ističe važnost obrtnih zakona, elektrifikaciju Zagreba početkom dvadesetog stoljeća, razvoj prometne mreže, što je sve pogodovalo razvoju od obrta do tvorničke proizvodnje. Naposljetku, potražnja tržišta za tamburama koja je nastala krajem devetnaestog stoljeća potaknula je i njihovu intenzivniju proizvodnju i promišljanja o konstrukciji, ugodbi i korištenju.

O svemu tome autor polemizira i u poglavlju "Hrvatska tambura kao nositelj zagrebačkog glazbalarstva – od pastira do tvornice, od pašnjaka do pozornice", u kojem potvrđuje svoje znanje i poznavanje literature o tamburama, od ranih časopisa do suvremenih izdanja te otkriva nekoliko novih saznanja. Između ostalog, u ovom poglavlju još jednom ističe ideju koju je prije nekoliko godina potihom predložio: preimenovanje tambura *farkašica* u *hrvatske tambure*, uz vrlo uvjerljiv argument o velikoj ulozi trojca Mijo Majer, Milutin Farkaš i Franjo Kuhač u popularizaciji jedne vrste glazbala (str. 30) te micanjem naglaska sa samo jedne osobe.

U ostalim poglavljima autor predstavlja graditelje, njihove učitelje, osobne i poslovne sudbine i sve potkrepljuje dokazima i gradivom za kojim je tragao, odnosno koje je našao. Pritom kao važnu polazišnu točku navodi specijalizirane časopise te ostavštinu Milana Stahuljaka (koja je pohranjena u Hrvatskom glazbenom zavodu), u kojoj je pronašao mnoge vrijedne zapise i dokumente. Franz Fink, prvi profesionalni graditelj žičanih glazbala u Zagrebu, svoj je zanat izučio u Austriji te se kasnije nastanio u Zagrebu. Znanje stečeno u Austriji, vjerojatno na izradi gitara, taj je majstor vješto primijenio i na tambure napravivši nekoliko značajnih promjena u odnosu na dotad rasprostranjena tradicijska glazbala.

Poglavlje o Ivanu Weiseru još jednom potvrđuje bogatu Jeićeve imaginaciju, koji iz malo podataka slaže priču o svestranom graditelju i poduzetniku.

Na to se nastavlja bogato poglavlje o trgovini Tomay i Tkalčić, koja je u Zagrebu poslovala do Drugog svjetskog rata. U ovom se poglavlju ističe uloga žena u povijesti zagrebačkog (tamburaškog) glazbalarstva (ne nužno u ulozi graditeljica, već više voditeljica poslovanja) što posebice dolazi do izražaja u predstavljanju života i rada Terezije Kovačić. Ona je bila vrlo istaknuta te ravnopravna ostalim graditeljima s kojima je blisko surađivala, kako u Zagrebu tako i oko Siska, a imala je i trgovinu u Sarajevu. Jedan od manje poznatih graditelja i među tamburašima je Andrija Car, koji je upravo u Terezijinoj tvornici izučio zanat. Alphonse M. Gutschy i Jeronim Lukić pokušali su svojim radom i novim sistemom početkom dvadesetog stoljeća poboljšati tambure, ali je ta ideja naišla na žestok otpor većine tadašnjih tamburaša te svojevršno ignoriranje novih ideja. Kraća su poglavlja vezana uz rad trgovine glazbalima Luise Eisenhuth te Ivana Korena, koji se osim gradnje tambure bavio i izradom cvijeća od svile.

Jadran Jeić, glazbeno nadaren entuzijast, u otkrivanju životnih priča stvaratelja glazbala u Zagrebu na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće nalazi izvor za mnoga promišljanja i zaključke o povijesti tamburaškog života. Neopterećen znanstvenom aparaturom i hijerarhijom, donosi izvrstan terenski i arhivski (znanstveni) rad te preglede, analize, komparacije, tumačenja i vlastite interpretacije. Uz sve to, čitateljima nudi i svu "sirovu" građu i iskustva o tome kako istraživati i tragati za nepoznatim. Istraživanja entuzijasta poput Jeića ključna su za popunjavanje "bijelih polja" u istraživanjima i samo se možemo nadati da će ovaj rad inspirirati i druge.

Literatura

- Bezić, Nada. 2001. "Tambura hrvatski izvozni proizvod na prijelazu 19. u 20 stoljeće". *Narodna umjetnost* 38/2: 97–115.
- Ferić, Mihael. 2011. *Hrvatski tamburaški brevijar*. Zagreb: Šokadija.

Irena Miholić

**Putnici / Travelers, autorica izložbe
Marija Živković, Etnografski muzej,
Zagreb, 22. studeni 2024. – 28. studeni
2027.**

U Etnografskom muzeju je krajem studenog 2024. godine otvorena etnografska, kulturno-anthropološka, studijska i tematska izložba *Putnici* s trogodišnjim trajanjem. Izložba je smještena u izložbenoj dvorani u kojoj je do njezina otvorenja bio izložen dio stalnog postava iz 1972. godine koji je predstavljao predmete iz Zbirke izvaneuropskih kultura, a za koji je već duže vrijeme postojala potreba za izmjenama u skladu sa suvremenim etnografskim te kulturno-anthropološkim interpretacijama i muzeološkim postavkama.

Na postavu izložbe *Putnici* su, uz autoricu Mariju Živković, muzejsku savjetnicu u Etnografskom muzeju, na izložbi sudjelovali Aida Brenko, muzejska savjetnica u mirovini kao stručna suradnica i autorica uvodnih tema i cjeline "Nesvrstani", zatim Mareta Kurtin, viša kustosica u Etnografskom muzeju kao autorica cjeline "Globalno putovanje ljudi i stvari", te Marijana Hamersak, Bojan Mucko, Mojca Piškor i Iva Pleše, znanstvenici na znanstvenoistraživačkom projektu "Europski režim iregulariziranih migracija na periferiji EU: od etnografije do pojmovnika" (ERIM) koji su autori cjeline "Epilog: Neželjeni". Likovno oblikovanje izložbe potpisuje Studio Hrvatin.

Ovaj tim stručnih i znanstvenih djelatnika otvara vrata u dugo iščekivanu izložbu koja će predmete koje su darovali kolonijalni službenici, trgovci i pomorci, misionari, strane vlade, putnici i brojni pojedinci, odnosno predmete među kojima su mnogi opterećeni kolonijalnim nasljeđem, predstaviti u skladu s aktualnim metodološkim muzejskim postavkama na društveno angažiran način te s poticajem na kritički dijalog. S obzirom na to da kolonijalno nasljeđe simbolizira nejednake odnose i diskriminaciju ljudi starosjedičkog porijekla diljem svijeta, ovom će segmentu biti posvećena pažnja tijekom cijelog izložbenog postava. U samom uvodu stoji kako autorica, zajedno sa svojim suradnicima, izložbom želi potaknuti širu raspravu o načinima interpretiranja i izlaganja Zbirke te o njezinoj društvenoj relevantnosti i budućnosti.

Uvodni se dio izložbe bavi značenjem kulturnog dobra i njegovom povijesnom pozadinom. Stoga, prije no što "uronimo" u sam izložbeni sadržaj kroz predmete iz Zbirke izvaneuropskih kultura, autorica njezine temelje i daljnji razvoj postavlja u kontekst, u razdoblje kolonijalizma od druge polovice 19. do prve polovice 20. stoljeća, povezuje kolonijalizam s nastajanjem zbirke izvaneuropskih kultura unutar nacionalnih muzeja, počecima etnologije i kulturne antropologije kao znanosti te temeljima na kojima je osnovan Etnografski muzej.

Kolonijalizam, etnocentrizam, europocentrizam, stereotipizacija, kulturno prisvajanje ili aroprijacija i rasijalizacija, pojmovi su koji su objašnjeni u izložbi, kako bi posjetiteljima približili temelje i polazišta za razvoj prvih većih kolekcionarskih zbirki i načine njihove interpretacije u skladu s tadašnjim teorijama.

Izloženi sadreni modeli kao primjer temeljnih teorija o ljudskim razlikama nastalih tijekom prosvjetiteljstva (18. st.) u Europi su predstavljali predstavnike pet rasa koji su se koristili u na-

stavi zemljopisa, prirodnopisa i znanosti o čovjeku između dva svjetska rata. Hijerarhija između rasa (na vrhu su uvijek bili pripadnici "bijele rase") dala je povoda te opravdavala nejednake odnose i diskriminaciju, koja se iznimno jako reflektirala u doba intenzivne kolonizacije. U etnografskim su pak muzejima, prema riječima autorice, "brojni predmeti opterećeni kolonijalnim nasljeđem", stoga je dekolonizacija, o kojoj se tijekom protekla četiri desetljeća intenzivno raspravlja, u muzejima nužna, a provodi se na način "da su neki muzeji odlučili vratiti takvu građu izvornim vlasnicima (restitucija) ili na mjesto njezina podrijetla (repatrijacija)".

Posebna se pažnja usmjerava na "utvrđivanje porijekla predmeta, reinterpetaciju stalnog postava, transparentnost podataka u arhivima i dokumentaciji muzeja, te suradnju s ljudima otkud potječu predmeti", stoga autorica naglašava da je za muzeološku obradu predmeta iz Zbirke izvaneuropskih kultura potrebno uključiti pojedince, zajednice, udruge i institucije iz zemalja otkud predmeti potječu (koliko je to moguće). Posjetiteljima će na taj način biti ponuđen svjež i suvremen pogled na predmete iz Zbirke izvaneuropskih kultura među kojima bi do izražaja došla njihova jedinstvenost i slojevitost. Više informacija o pojedinim temama predstavljenima u izložbi moguće je pronaći na QR kodovima koji su smješteni na legendama. Tako je zadovoljena potreba zainteresiranih posjetitelja za temu, a da se pritom ne opterećuju tekstovi u samoj legendi.

Izložen predmet *moai kavakava* odličan je primjer slojevitih značenja u različitim društvenim i političkim okolnostima. Prema tekstu u legendi, 1868. godine ga je tahićanska kraljica Pōmare IV. darovala Émilu de la Roncièreu, kolonijalnom guverneru tadašnje Francuske Oceanije kao najvrjedniji predmet kako bi se "uspostavili društveni i politički odnosi zasnovani na uzajamnim obvezama i reciprocitetu". Figure *moai kavakava* simbolizirale su "umrle pretke kojima su živi morali odavati počast i poštovanje", vjerovalo se da "sadrže nadnaravnu snagu", a u privatnim su obredima imale "magijsko djelovanje i poticale punu snagu (mana) pretka". Nakon pokršćavanja tahićanskog naroda, koje je završilo 1868. godine, "misionari su željeli obezvrijediti i iskorijeniti lokalnu vjeru, koju je između ostalog, simbolizirao *kavakava*". Te su figure postale predmet trgovine i izgubile svoju funkciju. Danas, poznavajući njihov značaj i rijetkost, u aukcijskim kućama postižu iznimno visoku cijenu kao rijetki primjerci negdašnje tahićanske kulture.

U interakciji s predstavnicima izvornih zajednica te novim saznanjima o funkciji predmeta u njegovu izvornu obliku stvaraju se i "nove ideje upravljanja kulturno osjetljivim i svetim predmetima u zbirkama", a mnogi se takvi predmeti u muzejima više ne izlažu. Tako su, primjerice, u izložbi izostali predmeti *čuringa* i *tsantsa* te je izložena samo predmetna legenda u kojoj je uz opis predmeta napisano obrazloženje. Za *čuringu* je zabilježeno da "zbog svetosti i činjenice da taj predmet smiju vidjeti samo oni koji su posebnim obredom uvedeni u tajna znanja, mnogi muzeji više ne izlažu *čuringe*, a neki su muzeji odlučili vratiti takve predmete izvornim zajednicama. Etnografski muzej također više ne izlaže taj predmet". Dok je za *tsantsu* zabilježeno sljedeće: "Analiza *tsantse* u posjedu Etnografskog muzeja pokazala je da se radi o kopiji izrađenoj za tržište. Bila je izložena u stalnom postavu 52 godine zbog čega su posjetitelji kulturu Shuara procjenjivali sa stereotipnih i rasističkih stajališta kao primitivnu i 'barbarsku'. Muzeji imaju veliku odgovornost u predstavljanju drugih naroda i njihovih kultura pa je odlučeno da se *tsantsa* više neće izlagati."

Kako je Zbirka izvaneuropskih kultura nastala na temelju donacija i nije rezultat sustavnog prikupljanja muzejskih stručnjaka, autorica posjetitelje upoznaje s donatorima koji su svojim donacijama popunjavali fondus Muzeja. Svaki od tih donatora/kolekcionara predmete je skupljao s drukčijim ciljem ili svrhom. Za izložbu su odabrane donacije "istaknutijih" donatora, odnosno onih donatora kod kojih se ta različitost u samoj svrhovitosti razvoja određene kolekcije najbolje može primijetiti.

Dragutin Lerman bio je član ekspedicije istraživača koju je naručio belgijski kralj Leopold II. kako bi istražili područje oko rijeke Kongo, sklopili ugovore s lokalnim vođama o korištenju zemlje te osnovali upravne i trgovačke stanice. Na izložbi je jedna cjelina posvećena načinu na koji je Kongo bio kolonijaliziran, a njegova zemlja iskorištavana od sredine 19. stoljeća do proglašenja njegove neovisnosti 1960. godine. Za potrebe izložbe napravljen je animirani film koji obrađuje ovu temu. Lerman je na toj ekspediciji prikupio 495 predmeta iz Konga koje čine oružje, uporabni, religijski i ritualni predmeti, nakit i glazbala.

Braća Mirko i Stevo Seljan su od 1899. radili u službi cara Menelika II. u Etiopiji, od 1903. godine u Brazilu ih vlasti angažiraju da istraže mogućnosti prometnog povezivanja trgovačkih točaka uz atlantsku obalu s unutrašnjosti koja je bogata sirovinama te sljedećih deset godina putuju Južnom Amerikom, sklapaju poslove, poduzimaju ekspedicije, održavaju predavanja, objavljuju knjige i novinske članke te surađuju s hrvatskim iseljenicima. U Etnografskom muzeju čuva se njihova zbirka od 371 predmeta iz Etiopije i Južne Amerike te arhivska građa kao što su fotografije, geografske karte, knjige, novinski članci, dnevnici i pisma. Sva građa je sistematizirana, digitalizirana i muzeološki obrađena te predstavljena javnosti kroz izložbu Etnografskog muzeja "Braća Seljan. Kroz pustinju i prašumu" (2018.) autorice Marije Živković, popratni katalog i mrežnu stranicu (<http://bracaseljan.emz.hr/Default.aspx>).

Zora Seljan, kći Steve Seljana, brazilska spisateljica, dramaturginja i novinarka, inspiraciju za svoja djela crpila je iz brazilskog folklora i afrobrazilske religije *candomblé*. Etnografskom muzeju donirala 42 predmeta iz Brazila. Salamon Berger bio je kolekcionar, trgovac, poduzetnik i prvi ravnatelj Etnografskog muzeja, koji je predmete iz Kine, Japana, Indije, Irana i dr. nabavljao na kolonijalnim i međunarodnim gospodarskim izložbama te preko trgovaca, a njegova je Zbirka postala inicijalnim fundusom Etnografskog muzeja. Milka Trnina bila je sopranistica međunarodne karijere, a Muzeju je donirala predmete koje je dobila na dar od prijatelja Williama Sturgisa Bigelowa – kolekcionara japanske i kineske umjetnosti, čija se velika zbirka nalazi u Muzeju lijepih umjetnosti u Bostonu. Tibor Sekelj, novinar, esperantist i putopisac, putovao je u razne dijelove Južne Amerike te se pridružio ekspediciji na Aconcagua – najviši vrh Južne Amerike. Tijekom 1970. godine Sekelj putuje Australijom i Papuom Novom Gvinejom, a Etnografski muzej od njega otkupljuje 81 predmet nabavljen tijekom tog putovanja. Katarina Carić u okviru jugoslavenske pomoći zemljama u razvoju 1962. godine odlazi u Conakry, glavni grad zapadnoafričke države Gvineje, zatim u Niamey, glavni grad Nigera, gdje je bila savjetnica pri Ministarstvu zdravstva, a radila je također u Maroku, Obali Bjelokosti, Ruandi i Gabonu. Etnografski muzej je 2012. godine od nje primio na dar zbirku od 615 predmeta. Većinom su to svakodnevni i ritualni predmeti prilagođeni međunarodnom tržištu te radovi suvremenih umjetnika.

Kroz načine na koji su predmeti bili prikupljeni za privatne kolekcije, a potom darovani Muzeju, možemo primijetiti svu slojevitost "u životu" jednog predmeta. Stoga se otvara zasebna, posebno zahtjevna cjelina pod naslovom "Kuriozitet ili etnografski predmet?" i "Umjetničko djelo, etnografski predmet ili suvenir?" koja se odnosi na problematiku i kritičko sagledavanje samog predmeta koji u okviru znanstvenog proučavanja dobiva atribut "etnografski".

"Etnografski muzej prema svojoj misiji proučava kulture iz cijelog svijeta i njegov je zadatak da predstavi različite kulture poštujući njihov integritet", jedan je od citata s legende pod nazivom "Riječi su važne". Ova se cjelina bavi riječima i prikladnim izrazima koje su u opisu drugih i drukčijih kultura ili naroda iznimno važne. Primjer iz izložbe je riječ *otkriće*, koja je vrlo često bila upotrebljavana u trenutku kada su Europljani doselili na nova područja i nešto prvi put vidjeli, pa je autorica dala primjer iz kataloga stalnog postava Etnografskog muzeja iz 1972. godine: "Istražujući rijeku Kwilu, pritoku Konga, otkrio je Lerman divne slapove i nazvao ih 'Zrinsky

Falls' (slapovi Zrinski). Kada riječ 'otkriće' koristimo tako da sugerira kako neko područje nije bilo naseljeno prije dolaska Europljana ili zanemarujemo činjenicu da su njegovi stanovnici već imali imena za određena mjesta, tada ta riječ nije neutralna i može imati negativno značenje."

Mareta Kurtin svoj je doprinos izložbi dala u cjelini "Globalno putovanje ljudi i stvari" kroz seriju priča koje se mogu pročitati na ekranu smještenom u izložbenom prostoru. To su tekstovi/priče o predmetima koje mnogi doživljavaju kao svakodnevne ili kao dio vlastite tradicije, a povezuju Zbirku izvaneuropskih kultura s ostalim zbirkama Etnografskoga muzeja koje sadrže predmete pretežito vezane uz područje Hrvatske ili, šire, Balkana. Predstavljene su zajedničke, "isprva nevidljive niti i veze koje su proizašle iz sustava i načina na koji su se predmeti proizvodili, distribuirali i konzumirali", a pričaju o razvoju i korištenju boje *indigo*; zatim o tehnici bojenja zvanom *tisak na tekstu* – *batik*, zatim tu je zasebna tema koja se bavi *jeansom/denimom*; zatim o *perju noja* koje možemo naći na primjeru afričke torbe ukrašene nojevim perjem, ali i na "slamnatom šeširu i lepezi s nojevim perjem u svečanoj nošnji Orebića" ili *lepezi*. Tu saznajemo da su predmeti iznimne vrijednosti – *crveni koralj*, *biser*, *sedef* (*mother of pearl*), *kauri* (*Cypraea moneta*), *kornjačevina* (*tortoiseshell* – *bekko*) i *bjelokost* – svoju široku primjenu pronašli u raznim dijelovima svijeta, a nerijetko su bili uzrokom kolonizacije, ratova i porobljavanja te je zahvaljujući njima trgovina na međunarodnoj razini naprosto cvjetala. Ljudska *kosa* se tu također pojavljuje kao jedan dio tijela za koji su predodžbe gotovo univerzalne diljem svijeta.

Dio izložbe pod nazivom "Nesvrstani", kojim se bavi Aida Brenko, odnosi se na predmete među kojima u osnovi nema opterećenja kolonijalnog naslijeđa pri prikupljanju za Muzej, jer je sam pokret "bio usmjeren na borbu naroda za slobodu i neovisnost od političke dominacije i ekonomskog iskorištavanja, ali i na međusobnu podršku koje su države članice pružale kroz ideju dekolonizacije". Tako je, primjerice, u ovom djelu predstavljena tkanina kente uz fotografiju Jovanke Broz u haljini kente zajedno sa ženama iz Gane. Sama haljina u ovom slučaju simbolizira zajedništvo i jednakost sa ženama u Gani.

Izložba završava rezultatima znanstvenoistraživačkog projekta "*Europski režim iregulariziranih migracija na periferiji EU: od etnografije do pojmovnika*" (ERIM) Instituta za etnologiju i folkloristiku, kao prikaz suvremenih migrantskih kretanja koja zahvaćaju Hrvatsku, ali i zemlje u njezinu susjedstvu. Dio projektnih rezultata su definicije naziva koji su skovani kako bi opisali tragove tih iregulariziranih migracija: *detencija*, *gejm*, *granični prijelaz*, *grob*, *kolodvor*, *park*, *prihvatni centar*, *profilacija*, *pušbek*, *skvot*, *smrt*, *trag*, *vrata*, *žica*.

Kroz izložbu *Putnici* putujemo zajedno s predmetima i ljudima kroz vrijeme i različite društvene i političke kontekste te kroz naše "putovanje" osvještavamo isprepletenost kultura, tradicija i običaja, ali isto tako i želju za moći i bogatstvom, dominacijom jedne kulture nad drugom i njezinim utjecajem na znanost, struku, politiku, trgovinu te, ukratko, stječemo uvid u stvaranje povijesti u kojoj su bol i tuga izražene emocije iza bogatstva i blještavila, a strah od različitosti glavna posljedica nerazumijevanja i neznanja. Izložba je tu kako bi nas tijekom sljedeće tri godine podsjećala na to da su riječi, razumijevanje, suosjećanje, empatija, prihvaćanje različitosti i dobro poznavanje povijesti iznimno važni, a toga se možemo prisjetiti i nakon njezina zatvaranja (studen 2027.) jer uskoro očekujemo popratni katalog dok je cijela izložba predstavljena i u digitalnom obliku na mrežnoj stranici Etnografskoga muzeja.

Željka Petrović Osmak

Mačkozbornik. Od Bastet do Catwoman, ur. Suzana Marjanić i Rosana Ratkovčić, Jesenski i Turk, Kulturno informativni centar, Zagreb, 2022., 888 str.

Na gotovo 900 stranica felinološki zbornik donosi dva uvodna teksta koja potpisuju urednice te 55 tekstova tematski podijeljenih u deset mačkocjelina. Rosana Ratkovčić piše o motivima nastanka zbornika te čitatelje uvodi u sadržaj ukratko predstavljajući pojedinačne tekstove, a Suzana Marjanić se u svome uvodniku posvećuje povijesti istraživanja i pisanja na temu animalistike s posebnim naglaskom na mačke u svijetu i u Hrvatskoj. Dok je Katharine M. Rogers za podnaslov svoje knjige *The Cat and the Human Imagination: Feline Images from Bast to Garfield* (1998) odabrala Garfielda, urednice ovoga zbornika, navodi Marjanić, odlučile su se za Catwoman kako bi zadržale femininu priču u okviru felinološke sudbine povezane sa svim onim Drugima koji su obilježeni kao poniženi i povrijeđeni, u bilo kojem smislu.

Od deset cjelina, mačkopoglavlja ("Mačjih devet života – suživot i zooetika", "Mačak kod Tiffanyja – književne mačke", "Mačak u čizmama – mačka od bajke do suvremene dječje književnosti", "Mačje oči – mačka u likovnoj umjetnosti i vizualnoj kulturi", "Ljudi-mačke – filmske mačke", "Hello Kitty – mačka u popularnoj kulturi", "Ceriogradska mačka – mačka u kulturi i kulturalnim istraživanjima", "Mačji kašalj – mačkolingvistička problematika", "Povući mačka za rep – mačka u etnotradiciji", "Mačji post scriptum"), u ovom ću se prikazu osvrnuti na one koje se odnose na etnološke i kulturnoantropološke aspekte istraživanja mačaka.

Prvu cjelinu "Mačjih devet života – suživot i zooetika" započinje tekst Ljiljane Horvat Kome-rički o skloništu za mačke "Stari maček" u Voloderu kao primjeru skrbi za napuštene mačke. Nadalje, Karmen Turčinov u članku "Mačka zvana Nikadnerecinemogu" promišlja događaje na sezonski naseljenom otoku s mačkama koje žive ondje tijekom cijele godine te se svake zime bore za preživljavanje. O problemu nevidljivosti slobodnoživućih mačaka u Bugarskoj piše Kalina Zahova, upozoravajući na potrebu za donošenjem zakonskih propisa i, još važnije, njihovim pridržavanjem kako bi se suzbila okrutnost nad životinjama. Istom se temom na drugoj lokaciji, otoku Rodosu, bavi Sanna Lillbroända-Annala u članku "U svijetu slobodnoživućih životinja: susreti sa slobodnoživućim mačkama na otoku Rodosu", naglašavajući pritom važnost humanog odnosa prema njima. Vladimir Peter Goss u vrlo osobnom tekstu donosi svoje iskustvo suživota s mačkama prilikom življenja u Americi kao gradu za daljnja znanstvena istraživanja. Razinom domestikacije mačaka bavi se Bruno Beljak u članku "'Radne' mačke na seoskoj okućnici i njene gradske varijante", dijeleći mačke na ruralne i urbane uz zaključak da je mačkama bolje u šumi. Josip Zanki u svom se tekstu "Mačke i razbijanje astralnih larvi" bavi nadnaravnim postankom mačaka i njihovim moćima utjecanja na vlasnikovo psihičko stanje uočenima na primjerima iz vlastitog života. Poglavlje završava tekstom Nikice Prvanović Babić, koja iz veterinarske perspektive piše o promjenama percepcije mačaka od starog Egipta, gdje su imale status božanstva jer su lovile mišve oko velikih skladišta žita, do danas, u kulturi fetišizma, kao kućnih ljubimaca koji su (neprirodno) izloženi umjetnom svjetlu što kod njih izaziva neprestanu potrebu za "parenjem" te ih je stoga potrebno *kastrirati/sterilizirati*. Svi tekstovi u ovom poglavlju obilježeni su dubokom osobnom involviranošću autora u mačji svijet.

Sljedeće poglavlje na koje ću se osvrnuti, naslovljeno “Cerigradska mačka – mačka u kulturi i kulturalnim istraživanjima”, govori o mačkama u kulturi i kulturalnim istraživanjima. Otvara ga tekst Dine Pokrajac “Od Lewisa Carrolla do Chrisa Markera: strašna tajna nacerene mačke” u kojem autorica o Cerigradskoj mački promišlja kao o Mona Lizi: što se krije iza njezina zagonetnog osmijeha i naginju li mačke političkoj ljevici. Rosana Ratković piše o odnosu prema mačkama u islamskoj kulturi, analizirajući njezin položaj kao životinje koja je spasila samog Muhameda te time zavrjedila povlašteni status. Promjenjiv odnos prema mačkama donosi na vlastitom primjeru Željka Biščan tekstom “Mačke u mojim i Božjim očima” u kojemu pratimo njezinu tranziciju s “dog person” na “cat person” iz kršćanske perspektive (inače, autorica je potaknula prijevod knjige Andrewa Linzeyja *Animal Theology* na hrvatski jezik). O mačkama u filozofskom rakursu, oslanjajući se na pisanja Jacquesa Derride, piše Žarko Paić u članku “Pogled gologa Drugoga: zašto se (ne) srami Derridina mačka?”. Promišljanjem sklopa *životinja-čovjek-stroj* u doba tehnosfere pitanje o etičkome horizontu življenja u zajedništvu zahtijeva *rastemljenje* čitave metafizike s njezinim pojmovima, kategorijama, religijskim i znanstvenim pristupima Drugome kao čudovišno sublimnome objektu. Mačka, koja se ovdje zahvaljujući Derridi pojavljuje kao vodeća simbolička figura, dovodi, naposljetku, svojom kontingentnom “prirodom” u pitanje misterij povijesnoga svijeta i kulture jer sram u susretu gologa tijela i pogleda na njega, kao u znamenitome primjeru Derridine mačke koja ga gleda dok se gol kupa u kadi, gubi ono *ljudsko odveć ljudsko* i na taj način postaje uvjet mogućnosti drukčijeg odnosa između srodnih bića. U istom tonu nastavlja i Predrag Krstić analizom motiva mačke kod više filozofa (Derrida, Baudrillard, Deleuze, Guattari, Adorno), zaključujući da su mačke uvijek u ulozi Drugoga. Dvojici kolega pridružuje se i Snježana Zorić, koja u svoj tekst “Trijalog između Agambena, Derride i Dalaj Lamine mačke” uključuje uz filozofska promišljanja europskih autora i prakse iz istočnjačkih religija poput budizma. Vanja Maganjić u svom tekstu “Mitska mačka” sumira odnos prema mačkama, najviše bogobojazne naravi, od pripitomljavanja mačaka do pojave kršćanstva. Poglavlje zatvara tekst “Tijelo/pokret/mačka” Josipe Bubaš, koja piše o korelaciji pokreta koji se izvode prilikom vježbanja i njihovih naziva inspiriranih imenima životinja.

Poglavlje “Povući mačka za rep: mačka u etnotradiciji” donosi tekstove o motivu mačke u usmenoj predaji, običajima i obredima. Aleksandr Gura piše o motivu mačke u usmenopredajnim oblicima u slavenskim jezicima te na temelju mnogobrojnih primjera pokazuje kako su mačke vrlo čest motiv, da se najčešće povezuju sa psima, a ujedno i kontrastiraju te da se uz mačke vežu različite nadnaravne moći, a također ih simbolički korelira s *divljim* životinjama – s medvjedom, zecom i lasicom. Iryna Ožijenko raspravlja o slici mačke u ukrajinskoj folklornoj slici svijeta. U osnovu istraživanja ušli su podaci koje je skupila Etnografska komisija ukrajinske Akademije znanosti dvadesetih godina 20. stoljeća, pomoću anketiranja čiji se rezultati danas čuvaju u arhivskom fondu Instituta umjetnosti, folkloristike i etnografije “M. T. Ryl'skyj” Nacionalne akademije znanosti Ukrajine. U ovom istraživanju opisane su legende i predaje o porijeklu mačke, raspravlja se o shvaćanju mačke kao čiste ili *nečiste* životinje i o čemu je ovisilo, o tome zašto je bila raširena praksa rezanja repova mačkama i što se time postizalo, da li se za mačke plaćalo novcem, što treba, a što ne treba raditi da bi se mačka prilagodila životnom prostoru, o čemu je ovisilo kakvu boju dlake treba imati mačka da bi bila “domaća”, zašto mačka može bježati od kuće, kako se prema ponašanju mačke određivala vremenska prognoza i što se moglo predvidjeti promatrajući mačku te o drugim vjerovanjima i predodžbama koje su Ukrajinci povezivali s mačkom. S drugim primjerima iz ukrajinskih usmenih bajki, predaja, legendi, uspavanki i poslovice nadovezuje se Dariya Pavlešen predstavljajući bogat korpus u kojem su mačke redovito portretirane kao pozitivni likovi. Ukratko, u članku se razmatraju obilježja i mjesto koje mačke zauzimaju u ukrajinskom folklornom vjerovanju s osvrtnom na određene primjere karakterizacije likova mačaka u raznim žanrovima ukrajinske usmene književnosti, posebno u bajkama i uspavankama. Članak se u velikoj mjeri temelji na

folklornom materijalu – narodnim vjerovanjima i tabuima koje vežemo uz mačke pri useljenju u novu kuću ili pak odnosu između mačaka i djece. Biljana Sikimić analizira motiv mačke kao kradljivice hrane za koju se bori s ljudima te načine na koje su ljudi to pokušavali spriječiti u tolikoj mjeri da je postalo dio folklorne baštine. O nadnaravnom karakteru mačke u slavenskoj mitologiji i njezinoj negativnoj simbolici usko povezanoj sa seksualnošću piše Ivica Kipre. Tako, među ostalim, autor istražuje ulogu mačke u duhovnom svjetonazoru pučke kulture. Posredstvom semioloških, frazeoloških i drugih tragova uspostavlja se slika mačke kao zoomorfnog supstituta praslavenskog gromovnikovog oponenta. Kroz mitološke koncepte sukoba, mačka se otkriva i kao životinjsko odugotvorenje negativnog ženskog aspekta proždrljivice, odnosno ktonske i plodotvornog duha Majke zemlje. U prvom se poglavlju obrađuje pojavnost žitnih demona, odnosno duha plodnosti u liku mačke ili medvjeda, relacije motiva repa i brade, te pridružene im spolne konotacije. Također se iznose i primjeri drugih demonskih bića koja na određenoj razini dijele s mačkom ktonske značajke. Drugo je poglavlje najvećim dijelom usmjereno na analizu značenja koja otkrivaju dječje pjesme i igre, jezični izrazi, a povezani su s mačkom, kao i obredne radnje udaranja, ubijanja, cijepanja i sl. usmjerene na žrtvovanje duha plodnosti. Posljednji tekst poglavlja je pregled građe koji se odnosi na motiv mačke iz drugog sveska knjige *Priroda o verovanju i predanju našega naroda* Tihomira Đorđevića, što je prvi sustavan pregled o mačkama u etnotradicijama Južnih Slavena te su autorice tražile dozvolu od SANU za njegov pretisak.

Autori ovdje prikazanih tekstova iz *Mačkozbornika* (kao i onih koje nismo imali prostora prikazati, npr. u etnološki modus pripada i interpretacija Dunje Knebl balade *Sveća dogorijeva*, koju je interpretativno vizualizirala pričom o dva crna mačka: usp. video *Stara hrvatska balada* s albuma *33 balade*; riječ je o tekstu iz posljednjega, desetog poglavlja "Mačji *post scriptum*" koje sadrži 8 priloga) ujedno su i znanstvenici i ljudi koji su s mačkama povezani u svom privatnom životu. Njihovi tekstovi nisu, ponajprije, motivirani samo znanstvenim spoznajama, već ukazivanjem na specifične segmente naše kulture. Time ovaj zbornik zalazi i u sferu društveno odgovorne znanosti, prije svega kritičke animalistike i angažirane antropologije, pokušavajući pridonijeti ako ne već rješenju, onda možda poboljšanju u suodnosu s našim sustavima, našim najbližim Drugima.

Janja Kovač